

Catalanisme radical, nacionalisme integral i feixisme a la Catalunya dels anys trenta: historiografia, teoria i estat de la qüestió

DANIEL ROIG I SANZ

Universitat de Barcelona (UB-CEHI)

J.V.: «Així doncs, és vostè maurrassià?»

J. V. F.: Ho vaig ser, en efecte. Tot i que no sempre. Més tard em vaig fer feixista»

Resposta de J.V. Foix a Jaume Vallcorba (197?)

Quan el 22 d'octubre de 1933, prop de 8000 joves uniformats amb camisa verda desfilaren des la Gran Via fins a l'Estadi de Montjuïc per a la celebració d'un festival atlètic, pocs s'imaginaven que aquell diumenge acabaria esdevenint una jornada singular per a la memòria col·lectiva del país. A l'època, gairebé ningú dubtà titllar-la de feixista: l'estètica marcial i la indumentària acolorida n'eren una mostra, tot i que, certament, no fos patrimoni exclusiu dels feixistes. Però ni els seus defensors ni l'opinió pública contrària que esclataria arran d'aquells fets, podien preveure la transcendència i la càrrega emocional que tindrien anys després imatges com aquella en l'Europa de la segona postguerra mundial.

En efecte, aquell dia la desfilada de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC) va esdevenir, sens dubte, la imatge més semblant a un feixisme a la catalana. Tot un escàndol polític de primera magnitud. Un terratrèmol que sacsejaria el mateix Govern de la Generalitat, i que deixaria greument tocada la popularitat del President Macià. Però malgrat tot el rebombori mediàtic, que arribaria fins a les pàgines del *The New York Times* l'endemà dilluns,¹ la polèmica

¹ Tot i l'exageració de les xifres –qüestió també extrapolable als 8000 joves que, segons alguns mitjans de l'època, participarien en aquella jornada–, l'article es faria ressò del debat sobre la feixis-

no s'aturaria aquí: la mateixa setmana els escamots d'Estat Català assaltaven la NAGSA, la impremta on s'editava el satíric *El Bé Negre*, en represàlia per l'aparició d'unes caricatures burlesques contra els escamots.² Des d'aleshores, de res servirien les justificacions dels principals caps de l'organització Josep Dencàs i Miquel Badia, que des del portaveu de les JEREC *Som!* intentarien reconduir el debat marcant tota distància amb el feixisme. Per a ells, les seves joventuts abraçaven ideològicament «obrerisme i nacionalisme», però no un nacionalisme de caire imperialista, sinó un nacionalisme «conceptuat com un problema de llibertat».³

Tanmateix, a aquelles alçades, les mostres de democratism ja no sorgien efecte entre una opinió pública que des de la primavera de 1932 havia anat observant periòdicament l'acció impune i para-policial dels escamots. El resultat d'aquella crisi —previ ultimàtum del principal soci de govern, la Unió Socialista de Catalunya (USC)— no es faria esperar: al desembre, un Macià a desgrat liquidava formalment els escamots d'Estat Català. L'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) tocava fons. I entremig, també perdia les eleccions a Corts d'aquell 19 de novembre —les primeres amb sufragi femení— davant la Lliga Catalana, la nova marca electoral dels regionalistes. Només una «*divine surprise*», per dir-ho en termes maurrassians, faria recompondre contra pronòstic el partit governamental: la mort de l'*Avi* el dia Nadal esdevenia —valgui la redundància— una mort paradoxalment «oportuna», que no tan sols serviria per invertir el desprestigi en què havia anat caient la seva figura, sinó sobretot de revulsiu per a un nou consens intern al voltant d'un hàbil i astut Lluís Companys, que ostentaria la presidència de la Generalitat fins el seu afusellament l'octubre de 1940.⁴

* * *

A banda d'aquell episodi, que estigmatitzaria per sempre els escamots d'Estat Català, el debat historiogràfic sobre l'existència d'un feixisme català —i separatista⁵— ha tingut un abast ben limitat. I és que si bé s'ha esmentat de forma subjacent

tització dels escamots: «20.000 hail flag of free Catalonia: youth Organization sponsors athletics and Patriotic Rally at Barcelona Stadium», *The New York Times* (23-10-1933), p. 11.

² Des d'aleshores, i al llarg del mes de novembre, el setmanari *El Bé Negre* dedicaria nombrosos articles i caricatures satíriques contra l'ERC i els escamots. A tall d'exemple: «La parada de l'amor» (25-10-1933), p. 1; «Els escamots intel·lectuals s'animen» (25-10-1933), p. 3; «El Bé Negre fou assaltat pels seus mateixos redactors» (1-11-1933), p. 1; «El General Dencàs es fa seu el Partit» (8-11-1933), p. 1.

³ Per a la defensa que es faria des de l'òrgan de les JEREC vegeu l'editorial «Feixisme», *Som!*, 2 (11-11-1933), p. 1; i l'article «Camises verdes», *Som!*, 2 (11-11-1933), p. 4.

⁴ La idea de què la mort de Macià seria «oportuna» en el sentit aquí expressat ha estat compartida entre els especialistes: E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, La Magrana, Barcelona, 1982; D. Ivern: *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, 2 vols; E. Marin, R. Alquézar i M. Morales (coords): *Esquerra Republicana de Catalunya: 70 anys d'història (1931-2001)*, Columna, Barcelona, 2001.

⁵ Al llarg de les següents pàgines s'utilitzarà indistintament els termes separatisme i independen-tisme, per bé que el segon no es difondria en força fins els anys seixanta i setanta. De fet, la primera

en la literatura científica –i divulgativa– sobre el nacionalisme català dels anys trenta, la qüestió no ha estat explorada mai de forma monogràfica. Diversos factors expliquen aquest relegament. D'una banda, per causes endògenes a la pròpia historiografia catalana: la història de l'independentisme català com a objecte d'estudi tan sols ha ocupat un petit espai dintre de l'ampli ventall d'estudis d'història política i social que han anat emergint fins a la data. De fet, si bé fou durant els anys setanta quan apareixerien les primeres compilacions de caràcter heurístic per part de Fèlix Cucurull, o altres estudis de la mà d'Isidre Molas i Albert Balcells, seria sobretot Enric Ucelay-Da Cal qui, més enllà de dedicar un estudi complet a l'Estat Català dels anys vint, marcaria la pauta establint un primer esquema evolutiu sobre el separatisme català del període.⁶ Un aprofundiment que, al llarg de la següent dècada, seguiria ampliant-se amb les aportacions de Jaume Colomer, David Martínez i Fiol, Daniel Díaz i Esculies o Lluís Duran.⁷ I que, ja a partir dels noranta, tindria amb la incorporació de Jordi Tous i Vallvè entre d'altres una primera síntesi sobre els separatistes catalans durant la II República.⁸

No obstant això, fins el tombant de segle l'estudi del separatisme *stricto sensu* restaria una temàtica merament auxiliar i/o subsidiària en els estudis generals sobre el nacionalisme català. Però tot i així, tampoc seria un terreny erm. I és que en paral·lel a l'efervescència historiogràfica que sorgiria a Catalunya durant el post-franquisme, amb contribucions importants des de l'estasiologia,⁹ que ajuda-

organització a introduir el terme «independentista» a les seves sigles seria la Unió dels Catalans Independentistes, entitat creada l'11 de febrer de 1943 sota l'impuls del Catalunya Grop N. R. de Santiago de Cuba, antiga delegació de l'organització Nosaltres Sols!

⁶ F. Cucurull: *Panoràmica del nacionalisme català*, Edicions Catalanes de París, París, 1975, 6 vols.; I. Molas: «Federació Democràtica Nacionalista (1919-1923)», *Recerques*, 2 (1972), pp. 137-153; A. Balcells: «Introducció», a J. Dencàs i Puigdollers: *El 6 d'octubre des del Palau de Governació*, Curial, Barcelona, 1979, pp. 5-24; E. Ucelay-Da Cal: «La crisi dels nacionalistes radicals catalans (1931-1932)», *Recerques*, 8 (1978), pp. 159-206.

⁷ J. Colomer: *La Unió Catalanista i la formació del nacionalisme radical (1895-1917)*. *L'Obra del Dr. Martí i Julià*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984, tesi doctoral dirigida per Jordi Solé-Tura. Per a un resum de caire divulgatiu realitzat per aquest autor vegeu: J. Colomer: *La temptació separatista a Catalunya. Els orígens (1895-1917)*, Columna, Barcelona, 1995; D. Martínez Fiol: «Aliadòfils i germanòfils: elements per a comprendre la mobilització catalanista durant la Gran Guerra», a *El catalanisme i la Gran Guerra (1914-1918)*, La Magrana-Diputació de Barcelona, Barcelona, 1988; D. Díaz i Esculies: *El Front Nacional de Catalunya, 1939-1947*, La Magrana, Barcelona, 1983. Per a una reedició i ampliació del text per part del mateix autor: D. Díaz Esculies: *Una història del Front Nacional de Catalunya: 1940-1990*, Pagès Editors, Lleida, 2006. I ja en darrer lloc: Ll. Duran: *El nacionalisme radical català entre la monarquia i la República, 1930-1931*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987, tesi de llicenciatura no publicada dirigida per Josep Termes.

⁸ J. Tous i Vallvè: *Síntesi històrica del separatisme català durant la II República espanyola i la Guerra de 1936-1939*, I. B. Gaudí, Reus, 1997.

⁹ A tall d'exemple: I. Molas: *Lliga Catalana: un estudi d'estasiologia*, Edicions 62, Barcelona, 1972, 2 vols.; F. Bonamusa: *El Bloc Obrer i Camperol (1930-1932)*, Curial, Barcelona, 1974; H. Raguer: *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1976; J. B. Culla: *El catalanisme d'esquerra: del grup de l'Opinió al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra: 1928-1936*, Curial, Barcelona, 1977; J. L. Martín Ramos: *Els orígens del Partit Socialista*

rien a desvelar nombrosos aspectes del sistema de partits polítics de la Catalunya republicana, també irrompia tota una altra literatura de caire divulgatiu. I que davant l'escassetat de treballs des del camp acadèmic, serviria en bona mesura per conèixer més en profunditat les interioritats de les organitzacions i de la cultura política dels separatistes catalans. A tall d'exemple fou en aquest camp on sobresortiren editorials de filiació independentista com Rafael Dalmau o l'editorial El Llamp, fundada el 1982. Amb autors prolífics com l'historiador i escriptor Joan Crexell i Playà, nebot del filòsof i intel·lectual barceloní Joan Crexells.¹⁰ O amb l'aparició de nombrosos treballs a cavall de la biografia i l'hagiografia sobre un bon nombre de militants del separatisme històric.¹¹ Però també amb un fecund gènere autobiogràfic i memorialista, expressat a través de la ploma dels mateixos protagonistes o escrits per testimonis directes.¹² I on excel·lirien, en definitiva, autors com Manuel Cruells i Pifarré: militant de Nosaltres Sols! (NS!) i proba-

Unificat de Catalunya (1923-1936), Curial, Barcelona, 1977; M. Baras: *Acció Catalana: 1922-1936*, Curial, Barcelona, 1984; R. Alcaraz: *La Unió Socialista de Catalunya: 1923-1936*, La Magrana-Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1987.

¹⁰ Entre les més destacables d'aquest autor, J. Crexell: *Textos militars catalans: 1924-1926*, Edició de l'autor, Barcelona, 1978; *Origen de la Bandera independentista*, El Llamp, Barcelona, 1984; *Prensa clandestina i d'exili: 1917-1938*, El Llamp, Barcelona, 1987; *El Complot del Garraf*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988.

¹¹ De forma il·lustrativa J. Coll i J. Pané: *Josep Rovira. Una vida al servei de Catalunya i del socialisme*, Ariel, Barcelona, 1978; J. Ventura i Solé: *Manuel G. Alba, una vida per Catalunya*, Impremta privada, Valls, 1979; J. Crexell i Ferrer i X. Ferré i Trill: *J. M. Batista i Roca (1895-1978)*, El Llamp, Barcelona, 1988; R. M. Terrafeta i Badia: *Andreu Xandri: mística i força*, Barcelonesa d'Edicions, Barcelona, 1988; J. Planchart i Martori: *Miquel i Josep Badia i Capell*, Fundació President Macià, Barcelona, 1992; J. Ros i Serra: *Miquel Badia, un defensor oblidat de Catalunya*, Editorial Mediterrània, Barcelona, 1996; J.-P. Pujol: *Daniel Cardona i Nosaltres Sols!*, Salvaterra, Perpinyà, 1998. Per la seva banda, també han destacat les diferents aportacions de V. Castells: *Manuel González i Alba. Una vida per la independència*, Editorial Pòrtic, Barcelona, 1985; *Catalans d'Amèrica per la independència*, Pòrtic, Barcelona, 1986; *Batista i Roca. Acusat acusat*, El Llamp, Barcelona, 1988; *Batista i Roca. Una vida al servei de la reconstrucció nacional*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1995; *Caràcter i nació: escrits de Josep Maria Batista i Roca, 1928-1934*, Barcelonesa d'Edicions, Barcelona, 1996; *El 6 d'octubre. Palestra i Batista i Roca*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2000.

¹² A tall d'exemple: E. Albert i Corp: *Quatre boigs de Mataró (combat per Catalunya, 1930-1937)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1979; J. M. Murià i Romani: *Vivències d'un separatista*, El Llamp, Barcelona, 1985; A. Segalàs i Solé: *Carnet d'un Milicià-Soldat, 1936-1939*, Pòrtic, Barcelona, 1986; M. Guinart: *Memòries d'un militant catalanista*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988; O. Viladrosa: *Sang, dolor, esperança*, Sirius, Barcelona, 1991 (reed. Duxelm, Barcelona, 2010, edició a cura d'Agustí Barrera); J. Martínez i Vendrell: *Una vida per Catalunya. Memòries (1939-1946)*, Pòrtic, Barcelona, 1991; A. Malaret i Amigó: *Retalls, Parlaments, articles i altres escrits*, El Llamp, Barcelona, 1992; J. M. Batista i Roca: *Textos polítics i pedagògics*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993; A. Tona i Nadalmai: *Memòries d'un nacionalista català. Del nacionalisme radical al comunisme. Història menuda (1922-1932)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994; J. Ros i Serra: *La memòria és una decepció, 1920-1939*, Mediterrània, Barcelona, 1995. Al seu torn, més enllà dels centenars de notes i retalls de premsa, d'articles i entrevistes apareguts fins a la data, també és destacable el material fonogràfic que conté la Fonoteca Històrica Jaume Font sobre un bon nombre de separatistes dels anys trenta (Arxiu Nacional de Catalunya).

blement un dels observadors més clarividents i perspicaces sobre la societat i la política catalana dels anys trenta des d'una òptica independentista.¹³

Però més enllà d'aquestes ratlles sobre el catalanisme radical com a objecte d'estudi —un punt que, sense prendre sentit teleològic, ineludiblement anirà reapareixent al llarg d'aquestes pàgines—, l'objectiu central d'aquest article no és altre que el d'abordar el debat historiogràfic que hi hagut al voltant de la següent problemàtica epistemològica: ¿quin encaix s'hi podia trobar a la qüestió dels escamots o al debat sobre l'existència d'un feixisme català de natura antiespanyolista enmig d'una societat catalana que, suposadament, tothora havia abraçat la causa de l'antifeixisme?

A dia d'avui, no hi ha dubte que la qüestió dels escamots d'Estat Català fou una de les grans controvèrsies públiques que es viurien a Catalunya durant aquella tardor de 1933. Josep Pla, en les seves cròniques parlamentàries des de Madrid, afirmaria que «serà difícil de poder evitar, d'ençà d'aquest fet, que el feixisme espanyol prengui estat oficial».¹⁴ Afirmació inequívocament exagerada, tot i que una setmana després nasqués oficialment Falange Española. Però que, tanmateix, serveix tan sols per il·lustrar una de les tantes opinions que aflorarien arran d'aquells fets. I que en realitat, més enllà de suscitar tota mena de comentaris, responia més aviat a una inquietud de fons. A un fenomen que estava en auge arreu d'Europa, i que tal com la majoria de contemporanis albiraven es manifestava a través de la para-militarització d'una part dels actius joves, un gust per l'acció, i fins i tot per la violència: era tot allò fruit del declivi de les democràcies parlamentàries? ¿O, potser, era obra del gran capital, amb connivència fins i tot de la socialdemocràcia —el *sozialfaschismus*— tal com argüïen els comunistes alemanys abans que estratègicament el frontpopulisme intentés barrar el pas a noves divisions en el si de l'esquerra europea?

Especulacions a banda, al cap i la fi durant els anys trenta el debat sobre la feixistització no fou ni de bon tros aliè a l'evolució política del país, sinó que

¹³ No en va, el periodista, escriptor i antic militant del POUM Víctor Alba, en un article publicat l'abril de 2001 al diari *Avui*, diria sobre Cruells: «un testimoni de fiar, dels que tanta falta ens fan». Prenem la cita i la referència periodística de l'historiador de la premsa Josep Maria Figueres en un apunt al seu blog titulat: «Manuel Cruells, a cavall de la història i la militància», publicat al diari *Avui* el 26-IV-2001. Per a la seva consulta vegeu: <http://blogs.sapiens.cat/memoriadhistoria/2013/12/29/manuel-cruells-a-cavall-de-la-historia-i-la-militancia/>. D'altra banda, per a les obres més destacades de Cruells vegeu: M. Cruells: *El separatisme català durant la Guerra Civil*, Dopesa, Barcelona, 1975; *El 6 d'octubre a Catalunya*, Pòrtic, Barcelona, 1970; *Els Fets de Maig: Barcelona 1937*, Editorial Juventud, Barcelona, 1970; *L'expedició a Mallorca: any 1936*, Editorial Juventud, Barcelona, 1971; *De les milícies a l'Exèrcit Popular de Catalunya*, Dopesa, Barcelona, 1974; *La Revolta del 1936 a Barcelona*, Galba, Barcelona, 1976; *Escrips a la presó de Barcelona: 1944-1945*, Galba, Barcelona, 1977; *La Societat catalana durant la guerra civil*, Edhasa, Barcelona, 1978. Per a un apunt biogràfic sobre Manuel Cruells, Enric Pujol hi dedicaria una fitxa a: A. Simon (dir): *Diccionari d'historiografia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003.

¹⁴ Vegeu «Els feixismes català i madrileny», a J. Pla: *Cròniques parlamentàries (1933-1934)*, Destino, Barcelona, 1982, pp. 399-401.

ocuparia i preocuparia a un bon nombre d'intel·lectuals, polítics i analistes, que des d'interpretacions liberals i conservadores fins a interpretacions de tall marxista —és a dir, des d'un Francesc Cambó fins a un Andreu Nin— intentaven explicar un fenomen que, lògicament aleshores, era interpretat en termes polítics, i no com un objecte d'estudi històric.¹⁵ En un afany explicatiu on, òbviament, tampoc mancarien tot tipus d'interpretacions provinents d'altres autors estrangers. Ja fos amb la publicació, el 1931, de la primera biografia sobre Hitler traduïda al castellà a càrrec del periodista austríac filo-nazi Erich Czech-Jochberg. O de l'obra d'un dissident italià com Giuseppe Torre titulada *El fascismo al desnudo*: inequívocament el primer assaig sobre el fenomen que tindria un notable ressò en el si de l'opinió pública catalana de principis dels anys trenta.¹⁶ Però, per descomptat, no foren pas una excepció. Durant la primera meitat d'aquella dècada apareixerien nombrosos títols que inundarien el mercat editorial; especialment durant el període 1933-1935, quan editorials catalanes com Bosch o Ediciones Mentora mostraren un viu interès per la qüestió. O fins i tot quan empreses editorials com Edicions Mediterrània, fundada el 1935 pel militant de NS! Rafael Dalmau i Ferreres, s'estrenava amb la publicació d'una biografia sobre el dictador polonès Pilsudski, que seria prologada pel principal dirigent de l'organització Daniel Cardona, i on, tot i que no estalviava crítiques sobre alguns aspectes de la seva acció política a Polònia,

¹⁵ Tot i que no és pas l'objectiu d'aquest article abordar les conceptualitzacions teòriques que s'han fet sobre el significat de feixisme i la qüestió de la feixistització, l'ús reiteratiu d'aquests conceptes que es farà al llarg d'aquest text obliga a afegir d'entrada quelques consideracions al respecte. En efecte, si bé no seria fins els anys seixanta quan es començaria a estudiar com un objecte d'estudi històric —tret d'algunes excepcions com l'obra de l'italià Angelo Tasca *Naissance du fascisme*, publicada el 1938 per Gallimard—, les interpretacions sobre el fenomen han variat des d'aleshores, sense que s'hagi assolit encara avui dia una definició unànime. Tanmateix, la majoria d'historiadors actuals —deixant a banda els nombrosos matisos— estan d'acord en la gènesi, els fonaments, en la cronologia i en atorgar plena autonomia ideològica i cultural al feixisme, com també a parlar del fenomen més aviat en plural que no pas en singular, davant les notables diferències i singularitats dels múltiples moviments que apareixerien a l'Europa dels anys trenta. En línies generals, doncs, les definicions teòriques del fenomen han oscil·lat entre les concepcions unidimensionals: aquelles en què l'essència del feixisme es troba en la seva dimensió ideològica i cultural (Sternhell, Griffin, Eatwell, etc.); i les concepcions multidimensionals, que, sense oposar-se als elements definitoris anteriors, han prioritzat la pràctica política i la seva dimensió organitzativa i institucional (Juan Linz; Gentile, etc.). Per contra, altres autors com Robert Paxton han llegit el feixisme «en acció», tot establint cinc etapes: des de la gestació dels diferents moviments feixistes fins a l'exercici del poder i la seva radicalització durant la II Guerra Mundial. Per a un estudi historiogràfic sobre aquests aspectes: O. Forlin: *Le fascisme: historiographie et enjeux mémoriels*, La Découverte, París, 2013, pp. 161-177. Per la seva banda, la interpretació més recent i elaborada per al cas espanyol ha vingut de la mà de Ferran Gallego, qui interpreta el procés de feixistització com un procés de síntesi de posicions doctrinals, projectes polítics heterogenis i per una modernització del discurs de la contrarevolució. Per tant, la complexitat d'aquest procés és el que, a priori, marcaria les diferències entre els diferents feixismes europeus: F. Gallego: *El evangelio fascista: la formación de la cultura política del franquismo (1930-1950)*, Crítica, Barcelona, 2014, pp. 29-122.

¹⁶ E. Czech-Jochberg: *Hitler*, Ediciones Ulises, Madrid, 1931; G. Torre: *El fascismo al desnudo: revelaciones de un periodista italiano*, Ediciones Mentora, Barcelona, 1931.

arribava a la conclusió que «el gran exemple que n'extraiem és la força dinàmica del misticisme nacionalista».¹⁷

Sigui com sigui, molts d'aquests ingredients –la mística, la força de les masses, l'acció– foren elements atractius per tota una plèiade de moviments ideològicament eclèctics que buscaven una alternativa política a cavall del comunisme i del capitalisme financer, i que alguns autors com Roger Eatwell han arribat a qualificar com a moviments de tercera via de tipus holista i nacional.¹⁸ Molts d'ells no passarien de la ratlla grupuscular, però tot i així adoptarien característiques que els apropiaria al feixisme de primera hora. Amb un fort «nacionalisme palingenèsic» que tothora clamava per una revolució nacional: un component que, en un context com el dels anys trenta, indubtablement s'inseria plenament en la modernitat tal com teoritzaria Roger Griffin.¹⁹ I que juntament amb l'influx teòric que irradiarien figures com Charles Maurras i les seves tesis sobre el nacionalisme integral, contribuirien al sorgiment d'una potent i nova dreta revolucionària a principis dels anys trenta. Així doncs, si realment es produí una *imprégnation fasciste* arreu d'Europa,²⁰ ¿per què no examinar els processos pels quals una part dels moviments nacionalistes sense estat també desenvoluparien la seva particular via cap el feixisme? Per quins camins ideològics hi arribarien?

Efectivament, aquestes impregnacions no foren un oxímoron per a cap de les cultures polítiques de caràcter nacional. Ni una qüestió aliena per a ningun dels nacionalismes europeus. Tampoc per als nacionalismes sense estat. Però tot i així, i malgrat i la ràpida evolució que experimentaria la historiografia especialitzada des dels anys setanta i vuitanta –amb un interès creixent per l'estudi dels feixismes en altres àrees perifèriques com ho faria l'obra col·lectiva *Who were the Fascists?* (1980), o la de l'historiador francès Pierre Milza a *Les Fascismes* (1985)–, la qüestió dels feixismes en els nacionalismes sense estat ha restat tothora una qüestió minoritzada.²¹ Tanmateix, val la pena assenyalar algunes aproximacions de cas que han servit per cobrir parcialment algunes d'aquestes llacunes des d'un punt de vista historiogràfic. És en aquest àmbit on, entre d'altres, prendrien rellevància els estudis de l'historiador marxista Francis Arzalier, amb una obra força pionera publicada el 1990, centrada en els nacionalismes alsacià, bretó, flamenc i cors, i

¹⁷ D. Cardona: «Pròleg», a S. Klingsland: *Pilsudski*, Edicions Mediterrània, Barcelona, 1935, p. xxii.

¹⁸ Sobre aquesta qüestió vegeu R. Eatwell: *Fascism: a History*, Vintage, Londres, 1996.

¹⁹ R. Griffin: *Modernismo y fascismo. La sensación de comienzo bajo Mussolini y Hitler*, Akal, Madrid, 2010.

²⁰ Usem l'expressió que aportaria Raoul Girardet en el seu estudi ja clàssic per analitzar el feixisme francès: R. Girardet: «Notes sur l'Esprit d'un Fascisme Français, 1934–1939», *Revue française de science politique*, 3, vol. 5 (juillet-septembre 1955), pp. 529–546.

²¹ S. U. Larsen, B. Hagtvet i J. P. Myklebust (eds): *Who were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Universitetsforlaget, Oslo, 1980; P. Milza: *Les fascismes*, Imprimerie nationale, Paris, 1985 (reed. Éditions du Seuil, Paris, 2001). Des d'aleshores han aparegut, tanmateix, diferents monografies sobre moviments feixistes minoritaris, amb una producció força notable sobre les relacions entre els nacionalismes àrabs amb la Itàlia feixista i el III Reich.

titulada *Les perdants: la dérive fasciste des mouvements autonomistes et indépendantistes au XX^e siècle*.²² Unes derives que, segons Arzalier, existiren «des années trente à 1945, dans bien d'autres lieux que la France, de l'irrédentisme croate au nationalisme ukrainien, de l'Irlande à l'Égypte, de l'Asie à l'Amérique: tous les continents ont connu ces soldats perdus d'une nation niée, transformés peu à peu en supplétifs de l'Internationale noire».²³ I és que tal com assenyalaria l'autor, l'anàlisi de les relacions entre els moviments regionalistes, autonomistes i independentistes amb el feixisme, poden ajudar a una millor comprensió del que foren les complexitats del fenomen durant els anys trenta.

Amb tot, si bé durant els noranta també s'experimentaria una renovació de les historiografies nacionals –aquest cop més deslligades dels rígids esquemes de la Guerra Freda– en les grans interpretacions sobre el feixisme, o fins i tot en l'intent del mateix Griffin d'impulsar un *new consensus* entorn a una definició del fenomen el 1998, les línies de recerca que mencionava Arzalier no s'han acabat d'integrar en els marcs teòrics generals sobre el «feixisme genèric».²⁴ No obstant això, sí que s'ha produït un fort impuls a partir del tombant de segle, que s'ha traduït amb una producció bibliogràfica considerable sobre la temàtica a pesar de les limitacions d'uns treballs que, ben sovint, s'han quedat en el mercat nacional o en els circuits acadèmics locals per manca de traducció. I on, tanmateix, tampoc hi ha faltat l'atenció de revistes acadèmiques d'abast internacional com és el cas de *Totalitarian Movements and Political Religions*, que ha publicat diferents treballs sobre l'impacte dels feixismes en els nacionalismes sense estat, tot atorgant un rol preponderant al moviment ustatxi croat d'Ante Paveli : l'únic nacionalisme sense estat que arribaria a la consecució d'un estat i a constituir un règim totalitari

²² F. Arzalier: *Les perdants. La dérive fasciste des mouvements autonomistes et indépendantistes au XX^e siècle*, La Découverte, París, 1990. Per a una reedició de l'obra però amb poques variacions vegeu: F. Arzalier: *Les Régions du déshonneur. La dérive fasciste des mouvements identitaires au XX^e siècle*, Vuibert, París, 2014.

²³ *Ibidem*, p. 12.

²⁴ R. Griffin (ed): *International fascism. Theories, causes and new consensus*, Arnold, Londres, 1998. Per a una aportació més recent al debat: R. Griffin: «Consensus? Quel Consensus?», *Vingtième Siècle*, 108 (2010), pp. 53–69. En aquesta mateixa línia de reinterpretació del feixisme que sorgiria durant els anys noranta també destaquen: S. G. Payne: *A History of Fascism, 1914-1945*, University of Wisconsin Press, Nova York, 1995; W. Laqueur: *Fascism. Past, Present and Futur*, Oxford University Press, Nova York, 1996; R. Thurlow: *Fascism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999; R. O. Paxton: *Le fascisme en action*, Seuil, París, 2004; E. Gentile: *Fascismo: Historia e interpretación*, Alianza Editorial, Madrid, 2004. A. James Gregor: *Marxism, Fascism & Totalitarianism*, Stanford University Press, Stanford, 2009; D. Woodley: *Fascism and political theory*, Routledge, Nova York, 2010. Per a una compilació de les interpretacions sobre el feixisme en llengua catalana, el 1996 la revista *Afers* publicaria un número monogràfic amb articles d'Ismael Saz, Tim Mason, Philippe Burrin, Enzo Collotti, George L. Mosse, Emilio Gentile, Thomas Childers, Geoff Eley, Xavier Casals, Ferran Archilés i Cardona i J. Alberto Gómez Roda. Vegeu: *Afers*, vol. 11, 25 (1996).

durant la II Guerra Mundial, amb la creació de l'Estat Independent de Croàcia (Nezavisna Država Hrvatska, NHD) entre 1941 i 1944.²⁵

Tanmateix, i tornant ja a l'objecte central que esmentàvem unes línies abans, dos elements han marcat a mode succint aquests constrenyiments interpretatius. D'una banda, el de plantejar el debat en termes d'existència o no existència d'un feixisme català, i no en termes de com es plasmaren bona part d'aquests ingredients en una part dels separatistes catalans més enllà dels factors estètics d'una desfilada amb aires militaristes. Mentre que, d'altra banda, s'ha tendit a reduir els processos de radicalització ideològica per la dreta únicament a l'espanyolisme, en tant que moviment(s) organitzat(s) que poc després acabarien conformant la base social i política del franquisme. Ambdós factors, doncs, han provocat certa distorsió interpretativa sobre l'abast real dels processos de feixistització en el cas català. I és en aquest marc on s'ha produït una problemàtica epistemològica a l'hora d'encaixar des de figures com un Foix o un teòric racista com Rossell i Vilar, fins a la violència política practicada pels escamots d'Estat Català; o a l'aparició, el 1935, d'un Moviment Nacionalista Totalitari (MNT) partidari de la construcció d'un estat català totalitari.

D'aquesta manera, i tot i que gairebé la totalitat del catalanisme radical quedà escorat en el camp antifeixista a partir de 1936, amb visions divergents respecte la naturalesa del conflicte en relació amb d'altres actors polítics, això no impedí per a què els separatistes catalans adaptessin tothora –i amb pluralitat d'opcions– els seus models i les seves estratègies d'acció d'acord amb contextos politico-ideològics transnacionals, i en constant evolució. Però abans de continuar endinsant-nos en el debat historiogràfic que ha generat la qüestió, vegem quin ha estat l'impacte del maurrassianisme a Catalunya i la seva recepció en la historiografia catalana.

EL NACIONALISME INTEGRAL I EL RETORN SOBRE MAURRAS:

NOTES HISTORIOGRÀFIQUES SOBRE LA SEVA INTRODUCCIÓ A CATALUNYA

Si bé la majoria d'autors no han deixat de subratllar els orígens eclèctics dels feixismes europeus, la relació entre nacionalisme integral i feixisme –o, més ben

²⁵ Entre 2006 i 2007, la revista *Totalitarian Movements and Political Religions* dedicaria una especial atenció a la qüestió. A mode d'exemple: S. P. Ramet: «The NDH - An Introduction», *Totalitarian Movements and Political Religions*, 4 (desembre de 2006), pp. 399-408; S. G. Payne: «The NDH State in Comparative Perspective», *Totalitarian Movements and Political Religions*, 4 (desembre de 2006), pp. 409-415; J. Jareb: «The NDH's Relations with Italy and Germany», *Totalitarian Movements and Political Religions*, 4 (desembre de 2006), pp. 459-472; K. Kolanovi : «The NDH's Relations with Southeast European Countries, Turkey and Japan, 1941-1945», *Totalitarian Movements and Political Religions*, 4 (desembre de 2006), pp. 473-492; M. Biondich: «Radical Catholicism and Fascism in Croatia, 1918-1945», *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2 (juny de 2007), pp. 383-399; I. Goldstein: «Ante Paveli , Charisma and National Mission in Wartime Croatia», *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2 (juny de 2006), pp. 225-234.

dit, quin paper atorgar al maurrassianisme en l'eclosió del fenomen— ha estat objecte de debat i controvèrsia en el camp acadèmic des dels anys seixanta. Ernst Nolte, en la seva obra *Der Faschismus in seiner Epoche* (1963), dedicaria una primera part a *L'Action Française*, que esdevindria un dels primers intents d'encaixar el pensament maurrassià en la Història del feixisme, tot caracteritzant l'organització realista com una forma precoç de feixisme.²⁶ No obstant això, la majoria d'especialistes —des de René Rémond fins a Eugen Weber— més aviat l'han vist com una lliga contrarevolucionària, hereva de la tradició legitimista francesa. De tal manera que, mentre que *L'Action Française* hauria volgut restaurar l'Antic Règim i legitimar el poder sobre la tradició i la religió —amb una difusa herència mistraliana i un federalisme de base en el *pays réel*—, el feixisme hauria adoptat com a font de legitimitat la noció de sobirania nacional de la Revolució francesa i la voluntat d'encarnar les masses tal com havia fet des d'aleshores el jacobinisme.

Per contra, altres autors com Zeev Sternhell, que des de principis dels anys vuitanta protagonitzaria no pocs debats historiogràfics arran les tesis immunitàries de Rémond sobre la suposada al·lèrgia francesa al feixisme, situarien el maurrassianisme com una nova dreta revolucionària.²⁷ Una dreta de nou encuny que, consegüentment, hauria forçat a l'esquerra socialista a integrar-se en l'ordre liberal i en les institucions parlamentàries, de forma que una part d'aquells marxistes que no ho feren acabarien repensant un nou socialisme sobre bases nacionals. Una síntesi, doncs, que, entrellaçant-se ideològicament amb el nacionalisme integral, acabaria traduïnt-se segons aquest historiador israelià amb una potent fórmula per al sorgiment del nacional-socialisme.²⁸

Però, a banda d'aquestes consideracions, i dels molts matisos que diferents especialistes han anat introduïnt al voltant de la naturalesa d'aquesta nova dreta radical, ha estat força acceptat que els fonaments del nacionalisme integral maurrassià es forjaren en el primer centenari de la Revolució; és a dir, a cavall del *boulangisme*, del moviment *antidreyfusarde* i de la fundació de *L'Action Française* el 1899 sota el patrocini d'Henri Vaugéois i Maurice Pujo.²⁹ Com també ha quedat ben demostrada —gràcies a una renovada atenció sobre la figura de Maurras a partir del tombant de segle— que la seva influència irradiaria amb força en totes les dretes

²⁶ E. Nolte: *Der Faschismus in seiner Epoche. Action Française – Italienischer Faschismus – Nationalsozialismus*, Pipen, Munich, 1963. No és pas estrany que la traducció al francès del primer volum dedicat a *L'Action Française* no aparegués publicada per Julliard fins el 1970, després que les seves edicions a l'italià i al castellà ho haguessin fet, respectivament, el 1966 i el 1967.

²⁷ Per a les tesis de Rémond, l'obra clàssica és: R. Rémond: *La Droite en France*, Éditions Aubier, París, 1954. Per a una obra recent sobre aquest debat historiogràfic: S. Berstein i M. Winock: *Fascisme Français? La controverse*, CNRS, París, 2014.

²⁸ Z. Sternhell: *Ni droite ni gauche: L'idéologie fasciste en France*, Éditions Gallimard, París, 1983.

²⁹ Sobre l'afer Dreyfus a Catalunya, l'obra de referència continua sent: J. Coll i Amargós: *El Catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus: 1894-1906*, Curial, Barcelona, 1994.

europées del període d'entreguerres,³⁰ amb una certa ascendència sobre els primers quadres intel·lectuals del feixisme italià.³¹ I per descomptat –i de manera explícita– sobre el feixisme francès i els moviments d'extrema dreta sorgits en els països d'òrbita francòfona.

Per tant, si bé el nacionalisme integral no seria una característica definitiva i teleològica en si mateixa per al feixisme, per contra sí que esdevindria una senya singular i integradora de la cultura política on es gestarien els feixismes. A tall d'exemple, en aquesta línia s'han manifestat alguns especialistes com Michel Winock, que ha qualificat el maurrassianisme com «*une école de pensée extrémiste*» que «*a largement contribué à former des 'têtes' fascistes*».³² I de fet així seria durant els anys trenta, amb tota una nova generació de maurrassians francesos com Lucien Rebatet, Maurice Bardèche, Pierre-Antoine Cousteau, Georges Blond o sobretot l'intel·lectual nord-català Robert Brasillach i Redó, tots ells nascuts entre 1903 i 1909. Una generació, doncs, que l'historiador de la literatura David Carroll anomenaria com a *French literary fascism* en una de les interpretacions més reeixides per explicar les relacions entre literatura i feixisme.³³ I més particularment per una lectura original d'aquest darrer com un fenomen estètic, a través del qual bona part d'aquesta generació, amb una visió de la societat totalitzadora, orgànica i palingenèsica, acabaria virant cap al feixisme. D'igual manera que també ho farien, en definitiva, altres joves artistes i intel·lectuals anglosaxons com Ezra Pound, Wyndham Lewis, T.S. Eliot o William Butler Yeats, que acabarien gravitant a l'òrbita de les *British Union of Fascists* d'Oswald Mosley o dels *Blueshirts* irlandesos d'Eoin O'Duffy.³⁴

A Catalunya, recorreguts similars –certament de forma vaga i molt més limitada– farien un J.V. Foix i un Josep Carbonell des d'un nacionalisme radical sense

³⁰ La literatura sobre Maurras i *L'Action Française* és abundant. Per a una contribució recent de referència vegeu les obres: M. Leymarie i J. Prévotat (eds): *L'Action française: culture, société, politique*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2008; O. Dard i M. Grunewald (eds): *Charles Maurras et l'étranger – L'étranger et Charles Maurras*, Peter Lang, Berna-París-Brussel·les, 2009; O. Dard, M. Leymarie i N. McWilliam (eds): *Le maurrassisme et la culture. L'Action Française: culture, société, politique (iii)*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2010; O. Dard, J. Guérin i M. Leymarie (eds): *Maurrassisme et littérature. L'Action française, culture, société, politique (iv)*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq, 2012. Per a una aproximació a la figura de Maurras en llengua castellana, però amb poques referències respecte la seva relació amb Espanya vegeu: S. Giocanti: *Charles Maurras. El caos y el orden*, Acantilado, Barcelona, 2010.

³¹ D. Musiedlak: «Charles Maurras et l'Italie: histoire d'une passion contrariée», a O. Dard i M. Grunewald (eds): *Charles Maurras et l'étranger... op. cit.*, pp. 155-168.

³² M. Winock: *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Éditions du Seuil, París, 2004, p. 219.

³³ D. Carroll: *French Literary Fascism: Nationalism, Anti-semitism and the Ideology of Culture*, Princeton University Press, Princeton (NJ), 1998. Per a una reflexió sobre la qüestió, amb nombroses referències bibliogràfiques per al cas espanyol: J. Gracia: «Fascismo y literatura o el esquema de una inmadurez», a F. Gallego i F. Morente (eds): *Fascismo en España*, El Viejo Topo, Barcelona, 2005, pp. 109-131.

³⁴ Sobre les relacions d'aquests autors amb el feixisme l'obra clàssica és: J. R. Harrison: *The Reactionaries*, Victor Gollancz, Londres, 1966. Per algunes obres de referència més recents: P. Morrison: *The Poetics of Fascism: Ezra Pound, T. S. Eliot, Paul De Man*, Oxford University Press, Nova York, 1996.

estat. Però també des d'una crítica severa contra els models irredemptistes com l'irlandès que defensarien organitzacions com NS!. En aquest sentit, tal com introduïem d'inici, i segons revelaria Jaume Vallcorba d'una conversa amb el poeta, a la pregunta d'aquest darrer sobre si havia estat maurrassià Foix respondria: «Ho vaig ser, en efecte. Tot i que no sempre. Més tard em vaig fer feixista».³⁵ Paraulles, sens dubte, prou explícites de la transició ideològica que havia experimentat Foix des de principis dels anys vint. Unes derives que, fins ben recentment, han col·locat el personatge en el llistat de «la cara fosca» de la cultura catalana, amb un «nacionalisme sospitós» com explicaria Dominic Keown.³⁶ Tot i que, per la seva banda, altres especialistes foixians com Pere Gómez i Inglada, en un excel·lent estudi sobre les col·laboracions periodístiques del poeta de Sarrià, s'hagi arribat a preguntar: «com pot ser que encasellem reiteradament un escriptor de l'amplitud i la subtileza de J.V. Foix en la ideologia feixista? Un escriptor que mai no va tenir res a veure amb Franco ni amb els franquistes, que fins a l'esclat de la guerra va pertànyer a Acció Catalana (...)?».³⁷ Pregunta retòrica que, nogensmenys, il·lustra al nostre entendre alguns dels equívocs i constrenyiments interpretatius que precisament s'apuntaven anteriorment.

Però més enllà de Foix i de Josep Carbonell, figures que reprendrem més endavant, si bé totes aquestes aproximacions sobre les relacions entre nacionalisme integral i feixisme no es traslladarien com a objecte d'anàlisi en el si del separatisme dels anys trenta, sí que, d'altra banda, s'iniciaria des de finals dels anys setanta algunes primeres observacions sobre el maurrassianisme a Catalunya. Seria el cas del futur diplomàtic francès Pierre Hugues, qui —en la seva *Mémoire* de llicenciatura— dedicaria el 1977 un estudi pioner sobre l'extrema dreta a la Catalunya del Nord dels anys trenta, tot seguint l'estela de l'ampli ventall d'estudis de cas regional que

En llengua castellana: A. Rinaldi: «Economía y cultura en el fascismo radical de Ezra Pound», a F. Gallego i F. Morente (eds): *Rebeldes y reaccionarios: intelectuales, fascismo y derecha radical en Europa*, El Viejo Topo, Barcelona, 2011, pp. 79-109. Per a un estudi més general sobre la qüestió: Th. Linehan: *British fascism, 1918-39. Parties, ideology and culture*, Manchester University Press, Manchester-Nova York, 2000, pp. 222-244 i 269-287. Per al cas de Yeats i el feixisme irlandès: E. Cullingford: *Yeats, Ireland and Fascism*, New York University Press, Nova York, 1981.

³⁵ J. Vallcorba: «El catalanismo fascista de J.V. Foix», *La Vanguardia*, 3 de maig de 2002, p. 7.

³⁶ D. Keown: «El nacionalisme sospitós de J.V. Foix», a J. Larios (ed): *La cara fosca de la cultura catalana: la col·laboració amb el feixisme i la Dictadura franquista*, Leonard Muntaner, Palma, 2013, pp. 75-95.

³⁷ P. Gómez Inglada: *Quinze anys de periodisme: les col·laboracions de J.V. Foix a La Publicitat (1922-1936)*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2004, tesi doctoral dirigida per Josep M. Balaguer i Sancho, pp. 32-33. Per a una reflexió més recent: P. Gómez Inglada: «El foixista Feix?: Etiquetes que amaguen la realitat», *Journal of Catalan Studies*, 11 (2008), pp. 32-48. Per la seva banda, Gómez Inglada també atribueix els articles pacifistes de Foix com un tret antifeixista, en un nou equívoc interpretatiu sobre la complexitat del feixisme en aquesta qüestió. De fet, ha estat prou comuna la tesi segons la qual el feixisme francès —a diferència dels seus homòlegs alemany i italià— no tindria una dimensió expansionista, sinó que més aviat seria un nacionalisme defensiu que, des de la segona meitat dels anys trenta, desenvoluparia un neopacifisme que portaria a defensar tothora —i fins la II Guerra Mundial— la conciliació amb Hitler i Mussolini.

des de feia una dècada especialistes com Victor Nguyen havien anat impulsant a través de revistes com *Anthinea* o *Études Maurrassiennes*.³⁸ D'aquesta manera, doncs, Hugues establia una periodització sobre l'evolució d'aquests segments al territori, tot fixant-ne els orígens moderns el 1905, amb la creació de la secció catalana de l'*Action Française* pel jove advocat André Despéramons. Així com també introduïa una primera caracterització dels segments socials que abraçarien tant el fenomen *ligueuse* francès com les que esdevindrien, ja a partir de 1936, les delegacions nord-catalanes dels dos principals partits de l'ultra-dreta francesa de la segona meitat dels anys trenta: el *Parti Social Français* i el *Parti Populaire Français*.³⁹

Tanmateix, molt major impacte tindria l'article que Jaume Vallcorba publicaria el 1982 al diari *El País* sota l'explícit títol «La influència de Charles Maurras a Catalunya», amb unes notes breus que, malgrat i no abordar el Maurras polític, incidien en el pensament del Maurras estètic.⁴⁰ I on també l'autor establia una meridiana connexió entre l'aparició de l'*École Romane* –cofundada per Jean Moréas i el mateix Maurras el 1891– amb el *Glosari* de *Xènius* entre 1906 i 1907. Des d'aleshores la interpretació vallcorbiana faria fortuna, amb alguns matisos posteriors per part d'altres autors. I és que tot i que el noucentisme acabaria sent un moviment inequívocament autònom, semblava evident que l'entusiasme cap al classicisme i les apel·lacions a la *civilità* i a la tradició grecollatina tenien els seus orígens en la revolució estètica del poeta francès i de l'escriptor de Martigues. Una tesi que el mateix Vallcorba complementaria en una obra publicada una dotzena d'anys després, amb un breu assaig monogràfic –però de referència en la matèria– sobre la reaccions classicitzants a França i la seva projecció primerenca a Catalunya a través de tres figures clau com serien Joaquim Torres-Garcia, Eugeni d'Ors i Josep Maria Junoy.⁴¹

Per la seva banda, tal com assenyalaria Albert Manent el 1997 en un dels millors i més complets estudis sobre la qüestió, la influència maurrassiana ressonaria en

³⁸ En bona mesura, l'origen d'aquests estudis maurrassians de caràcter regional estaria en la celebració dels *Colloques Charles Maurras*, impulsats pel mateix Nguyen i Georges Souville des de 1968. Per a les actes dels tres primers col·loquis: *Charles Maurras et la vie française sous la Troisième République: actes du 1er Colloque Maurras: 6, 7 et 8 décembre 1968*, Centre Charles Maurras, Aix-en-Provence, 1972; *Tendances et perspectives des études maurrassiennes: actes du 2e Colloque Maurras: 31 mars, 1er et 2 avril 1970*, Centre Charles Maurras, Aix-en-Provence, 1973; *Actes du troisième colloque Maurras: 4, 5 et 6 avril 1972*, Centre Charles Maurras, Aix-en-Provence, 1974.

³⁹ P. Hugues: *Naissance et développement des mouvements fascistes en Catalogne-Nord dans les années trente: le P.S.F et le P.P.F Première approche*, Universitat de Perpinyà, Perpinyà, 1977. Agraïm a l'historiador nord-català Andreu Balent l'esmentada referència.

⁴⁰ J. Vallcorba: «La influència de Charles Maurras a Catalunya», *El País*, 25 de desembre de 1982. Reproduït a X. Pla (ed): *Maurras a Catalunya: elements per a un debat*, Quaderns Crema, Barcelona, 2012, pp. 22–27. Segons apunta el mateix Vallcorba en l'article esmentat, la seva interpretació coincideix amb la ja exposada pel filòleg de Pals Eduard Valentí i Fiol a principis dels anys setanta.

⁴¹ Per a Vallcorba, d'aquesta reacció classicitzant a Catalunya, precedida per la francesa, se'n derivaria que «el primer noucentisme català va ser, en els seus trets fonamentals, hereu d'aquell romanisme meridional, si més no en els seus postulats estètics centrals i la limitació es fa més útil per tal

força sobre «la promoció noucentista següent a Ors, els nats entre 1890 i 1900».⁴² Com també sobre bona part de la *intelligentsia* catalanista de l'època de la Mancomunitat de Catalunya. No en va, entre 1921 i 1923 l'Ateneu Barcelonès —termòmetre de les influències i corrents en voga en els principals centres culturals d'Europa— adquirir importants quantitats de llibres «d'actualitat» com els de Maurras, Georges Sorel o Bernard Shaw, tal com ressenyaria Jordi Casassas en el seu estudi sobre aquesta institució.⁴³ En suma, en un moment en què la figura de Maurras cotitzava a l'alça. I que com il·lustraria Tony Judt, exerciria una influència en la vida cultural francesa dels anys vint, com Jean-Paul Sartre i el Partit Comunista francès ho farien en la França dels anys quaranta.⁴⁴ De fet, ha estat força unànime la versió —en bona mesura extreta de les *Memòries* de Josep M. de Sagarra (1954)— segons la qual un dels grans maurrassians del període seria l'escriptor Enric Jardí i Miquel, un fidel lector de *L'Action Française* i seguidor del triumvirat Maurras, Léon Daudet i Jacques Bainville. Però d'aquella *penya gran* de l'Ateneu —nom sota el qual s'aixoplugarien tota aquella «promoció»— l'altre gran maurrassià també seria Junoy,⁴⁵ per bé que Josep Pla se'n distanciaria ben aviat. Ors, tot i les coincidències en els postulats estètics, hi mantindria una relació ambigua, quant no discrepant. I de Joan Estelrich diversos estudiosos li han atribuït múltiples punts de confluència, malgrat i que en els seus dietaris no s'hi reflecteixi cap atenció destacable per part de l'escriptor de Felanitx.⁴⁶

Però en l'àmbit del Maurras-polític, qui rebria una influència destacada precisament seria Josep Vicenç Foix. El mateix Manent assenyalaria alguns dels punts de convergència amb el poeta de Sarrià, de qui diria que, més que l'estètica, el que realment glossaria «a fons i críticament» entre 1921 i 1935 seria la filosofia política de Maurras. Una influència que, a fi de comptes, ja havia intuït Vinyet Panyella

com en la seva projecció social el noucentisme prengué, a Catalunya, un paper polític restaurador de primer ordre, amb una forma del tot diversa del francès, decantat cap a la restauració monàrquica i també pel fet que, per a alguns personatges i manifestament després de 1918, el moviment català va perdre bona part del seu esperit inicial, fins al punt de tendir a l'esclerotització i a l'autoplagi», citat a J. Vallcorba: *Noucentisme, mediterraneisme i classicisme. Apunts per a la Història d'una estètica*, Quaderns Crema, Barcelona, 1994, p. 5.

⁴² A. Manent: *Del noucentisme a l'exili: sobre la cultura catalana del nou-cents*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, p. 211.

⁴³ J. Casassas i Ymbert: *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, La Magrana-Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1986, p. 108.

⁴⁴ Prenem la cita del filòleg Xavier Pla. Vegeu: X. Pla (ed): *Maurras a Catalunya... op. cit.*, p. 8. Per a la referència francesa: T. Judt: *Pasado imperfecto. Los intelectuales franceses, 1944-1956*, Taurus, Madrid, 2007.

⁴⁵ J. Vallcorba: *Noucentisme, mediterraneisme i classicisme... op. cit.*, pp. 75-86.

⁴⁶ Per a una referència recent sobre les crítiques de Pla a la influència maurrassiana a Catalunya: E. Pino i Estivill: «Crisi de l'autoritat i politització de l'esperit en el periodisme de Josep Pla (1920-1925)», a A. Martí Monterde i B. Padró Nieto (eds): *Qui acusa? Figures de l'intel·lectual europeu*, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2015. Sobre els dietaris d'Estelrich: J. Estelrich: *Dietaris*, Quaderns Crema, Barcelona, 2012, edició a cura de Manuel Jorba.

en els seus estudis biogràfics sobre el personatge.⁴⁷ En aquest sentit, hi hagut un notable consens en situar la concreció d'aquest influx en el projecte de *Monitor* (1921–1923), la gaseta política que fundarien Foix i Josep Carbonell. Mentre que altres fonts també l'han considerada un precedent ideològic del que seria la creació d'Acció Catalana (AC) el 1922: un nom que, múltiples veus, atribuirien a un intent d'homologació amb l'*Action Française*, per bé que la principal historiadora d'aquest partit polític, Montserrat Baras, ho imputés principalment a un intent de descrèdit per part d'una competidora com seria la USC a partir de 1923.⁴⁸

Al marge d'AC, que certament acabaria abraçant postures liberal-demòcrates des del seu mateix naixement, l'empremta de *Monitor*—o una dècada després amb la publicació de *La Revolució catalanista* (1934)— assentaria les bases d'un primigeni catalanisme integral, en allò que seria un intent d'adaptació de les doctrines del nacionalisme integral francès en el si del catalanisme.⁴⁹ És en aquest context que l'historiador de les dretes espanyoles Pedro Carlos González Cuevas ja introduí, en diversos treballs publicats des de mitjan dels anys noranta, algunes de les claus interpretatives sobre aquest catalanisme integral del tàndem Foix-Carbonell en la genealogia del pensament catalanista: «*en buena medida, no era sino la renovación, en sentido radical, de los planteamientos de Prat y d'Ors*».⁵⁰ Al cap i la fi, el primer havia anomenat com a nacionalisme integral el seu projecte polític; reconeixement que també provindria de la ploma d'un maurrassià de primera hora com Jaume Bofill i Mates, que veuria en Prat el representant «d'una concepció integral del nacionalisme».⁵¹ Mentre que d'Ors n'havia estat clarament l'introduïdor, a diferència de la tesi sostinguda per Eugen Weber, que havia apuntat com a pioner del maurrassianisme a Espanya a l'escriptor valencià Azorín.⁵²

Així doncs, seguint el fil de les investigacions esmentades sembla ser que hi hagut prou acord en assenyalar aquest quadre evolutiu en la introducció de les

⁴⁷ A. Manent: *Del noucentisme...* op. cit., p. 219.

⁴⁸ M. Baras: *Acció catalana...* op. cit., p. 14. El paral·lelisme entre Acció Catalana i l'*Action Française* ha aparegut citat en diverses fonts, com per exemple: A. Cirici: *El temps barnat*, Destino, Barcelona, 1973, p. 291.

⁴⁹ J.V. Foix i J. Carbonell: *La Revolució catalanista*, Edicions Monitor, Barcelona, 1934. Per a una lectura sintètica sobre els orígens de l'obra: P. Gómez Inglada: «L'origen de la Revolució catalanista de J.V. Foix. *La Premsa Nacional*: quatre articles polítics per a un moment clau de la Història de Catalunya», *Llengua & Literatura*, 20 (2009), pp. 123–138.

⁵⁰ P. C. González Cuevas: *La Tradición bloqueada: tres ideas políticas en España: el primer Ramiro de Maeztu, Charles Maurras y Carl Schmitt*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002, p. 130. També del mateix autor: «Charles Maurras y España», *Hispania*, vol. 54, 188 (1994), pp. 993–1040; «Charles Maurras en Cataluña», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. cxcv, Quadern II (1998), pp. 309–362.

⁵¹ J. Bofill i Mates: *Prat de la Riba y la cultura catalana*, Edicions 62, Barcelona, 1979, p. 31.

⁵² Sobre Eugeni d'Ors vegeu E. Jardí: *Eugeni d'Ors. Obra i vida*, Aymà, Barcelona, 1968; N. Billbeny: *Eugeni d'Ors i la ideologia del Noucentisme*, La Magrana, Barcelona, 1988; M. Rius: *La filosofia d'Eugeni d'Ors*, Curial, Barcelona, 1991; V. Cacho Viu: *Revisión de Eugenio d'Ors (1902–1930)*, Quaderns Crema-Residencia de Estudiantes, Madrid-Barcelona, 1997. Sobre Cacho Viu, segons González Cuevas «*en esta última obra se reduce, a nuestro juicio erróneamente, la influencia de Maurras en Cataluña a la figura*

idees de Maurras. Amb un interès per la matèria que no ha deixat de créixer; especialment a partir del tombant de segle, quan juntament als estudis de González Cuevas s'hi afegirien els d'Enric Ucelay-Da Cal en la seva monumental obra *El imperialismo catalán* (2003), on s'ocuparia del desenvolupament de la idea pratiana «d'Imperi» a través de tres dels seus màxims ideòlegs: Prat de la Riba, Francesc Cambó i el mateix Eugeni D'Ors.⁵³ Una idea que, com apuntaria Ucelay, per a personatges com Cambó —aquell Cambó que intentaria conjugar tradicionalisme i liberalisme en paraules del seu biògraf Jesús Pabón—⁵⁴ també tindria en Maurice Barrès una font d'inspiració on emmirallar-se. I és que en realitat, Cambó —i per defecte la Lliga— s'haurien apropat molt més a l'accidentalisme barressià que no pas a l'exaltació reialista de *L'Action Française*. Una preferència que s'acabaria il·lustrant en aquella màxima camboniana de «*Monarquia? República? Catalunya!*», pronunciada enmig del debat pel *Home Rule* que tindria lloc a principis de 1919.

Tots aquests estudis, doncs, juntament amb les importants aportacions durant aquests darrers anys d'August Rafanell sobre el món cultural catalano-occitanista del període contemporani,⁵⁵ han protagonitzat a Catalunya aquest *retour à Maurras*. Un interès que el 2010 arribaria al seu punt àlgid amb la celebració a la Universitat de Girona d'un seminari internacional titulat prou explícitament: «Maurras a Catalunya. Elements per a un debat»; i que, dos anys més tard, es plasmaria amb una publicació editada per Xavier Pla, en la que ha estat fins ara la millor compilació apareguda recentment en el panorama de la historiografia catalana sobre la temàtica. Tot un salt qualitatiu que, tal com s'ha apuntat, ha vingut precedit per una renovada atenció a França des de principis d'aquest mil·lenni, on les grans figures de *L'Action Française* o de l'extrema dreta i el pétainisme han estat objecte d'anàlisi en múltiples congressos i trobades de caire acadèmic i interdisciplinari.⁵⁶ I alhora, visible en tota mena de mitjans de comunicació.

Nogensmenys, aquest retorn sobre Maurras també ha anat acompanyat, durant les dues últimes dècades, per un impuls historiogràfic que ha anat més enllà de

*de Eugenio d'Ors, sin tener en cuenta la impronta de éste y del padre del nacionalismo integral en otros autores catalanes que aquí analizamos [bàsicament Bofill i Mates, Foix i Josep Carbonell]. Por otra parte, Cacho minimiza conscientemente —en este caso y en otros libros suyos— el componente claramente conservador e incluso tradicionalista del catalanismo, tratando de demostrar, contra no pocas racionalidades y evidencias, su primigenio carácter liberal y democrático», citat a P. C. González Cuevas: *La Tradición bloqueada... op. cit.*, p. 112. Sobre l'opinió d'Ors respecte Prat de la Riba vegeu: E. D'Ors: *Obra Catalana Completa: glossari, 1906-1910*, Selecta, Barcelona, 1950. Per a una obra clàssica amb algunes notes sobre la temàtica apuntada: E. Weber: *L'Action Française*, Fayard, París, 1985.*

⁵³ E. Ucelay-Da Cal: *El imperialismo catalán: Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Edhasa, Barcelona, 2003, 422-433.

⁵⁴ J. Pabón: *Cambó: 1876-1947*, Alpha, Barcelona, 1999.

⁵⁵ A. Rafanell: *La il·lusió occitana: la llengua dels catalans, entre Espanya i França*, Quaderns Crema, Barcelona, 2006. També: A. Rafanell: *Notícies d'abans d'ahir: llengua i cultura catalanes al segle XX*, Acontravent, Barcelona, 2011.

⁵⁶ En aquest sentit destaquen els diferents col·loquis que se celebrarien el març i el desembre de 2007 a Sciences Po i a la Universitat Paris-Sorbonne, i el seminari internacional organitzat amb el

les lectures franco-cèntriques. Principalment a països de l'àrea francòfona com Bèlgica, Suïssa o el Quebec. I en menor mesura a països com Itàlia, Romania, Portugal o a l'Amèrica llatina.⁵⁷ Però també a Espanya, on el maurrassianisme penetraria –entre d'altres sectors dretans i del catolicisme militant– especialment en les files del maurisme juvenil dels anys vint. I que, en molts casos, viraria cap un nacionalisme autoritari i feixistitzant, fins a estructurar-se en el conglomerat heterogeni d'organitzacions que conformarien la ultradreta espanyola dels anys trenta, tal com ha assenyalat el mateix González Cuevas o altres autors com Ismael Saz.⁵⁸ D'aquesta manera, revistes com *Acción Española* (1931–1936), fundada per un *noventayochista* com Ramiro de Maeztu, esdevindrien un valuós altaveu des d'on les diferents temàtiques del nacionalisme integral francès –des de l'antisemitisme fins a l'antimaçoneria– tindrien una àmplia difusió, juntament amb referents intel·lectuals autòctons com Menéndez y Pelayo o Vázquez de Mella. A mitjan dels anys trenta, doncs, Maurras s'havia convertit –malgrat la dolorosa condemna de Pius XI contra el moviment de *L'Action Française* el desembre de 1926– en un referent internacional per a les extremes dretes nacionals. En un context que, precisament en el cas espanyol, coincidiria amb la publicació per primera vegada de la traducció al castellà d'una obra de Maurras: *Encuesta sobre la monarquía* (1935), considerada l'autèntic breviari de la doctrina maurrassiana.⁵⁹

Amb tot, i malgrat que els recents estudis sobre Maurras a Catalunya hagin suposat una fita important en termes historiogràfics, continua havent-hi paradoxalment força llacunes sobre la naturalesa política i ideològica del nacionalisme integral dels anys trenta en el si del separatisme. Per bé que, a tall d'exemple, se n'hagi fet algun esment sobre la Unió Democràtica de Catalunya (UDC), que en el seu II Congrés Nacional, celebrat l'octubre de 1932, ja manifestava la seva «adhesió indestructible als principis del nacionalisme integral català», sense que això suposés cap trencament amb la legalitat republicana ni amb el joc democràtic.⁶⁰ I especialment sobre el Partit Nacionalista Català (PNC), amb una excel·lent

suport de la Maison des Sciences de l'Homme-Lorraine a la Universitat Paul Verlaine de Metz el 15 i 16 de maig de 2008.

⁵⁷ Sens dubte, l'obra de referència per l'impacte de Maurras a l'estranger és la ja citada: O. Dard i M. Grunewald (eds): *Charles Maurras et l'étranger... op. cit.*

⁵⁸ P. C. González Cuevas: *Acción Española: teología política y nacionalismo autoritario en España, 1913-1936*, Tecnos, Madrid, 1998; I. Saz: *España contra España: los nacionalismos franquistas*, Marcial Pons, Madrid, 2003, pp. 77–86.

⁵⁹ Ch. Maurras: *Encuesta sobre la Monarquía*, Sociedad General Española de Librería, Madrid, 1935. L'obra apareixeria per primera vegada el 1901.

⁶⁰ Sobre la UDC, en el seu II Congrés Nacional, celebrat l'octubre de 1932, declarava per unanimitat: «l'adhesió indestructible als principis del nacionalisme català integral». Tot i que al seu torn, «com a nacionalistes, demòcrates i cristians», rebutjaven «qualsevol contacte polític i solidari espiritual amb tots els sectors de dretes espanyoles, contraris a la llibertat nacional dels pobles, a l'essència dels principis democràtics», citat a: F. Cucurull: *Panoràmica del... op. cit.*, vol. 5, pp. 84–85. De fet, la mateixa UDC, havia rebut també militants separatistes provinents del carlisme català com J. B. Roca i Caball i J. Cirera i Soler.

monografia que dedicaria Fermí Rubiralta a la història política d'aquest partit separatista, que des del seu naixement el 1932 s'abanderaria com un ferri defensor dels postulats del nacionalisme integral, malgrat que en aquest cas les influències doctrinals maurrassianes no hagin rebut cap atenció per part de l'autor.⁶¹

Però tanmateix, ¿on s'ha d'ubicar aquest catalanisme integral del qual farien bandera organitzacions separatistes dels anys trenta com el PNC, NS! o la vella Unió Catalanista? ¿Seria una via ideològica per la qual alguns militants d'aquestes organitzacions entrarien en el «camp magnètic dels feixismes»?⁶² Seguint, doncs, la problemàtica epistemològica que esmentàvem d'inici a partir de la qüestió dels escamots, vegem-ne en aquest darrer tram quina ha estat estrictament l'evolució historiogràfica en aquest sentit.

EL DEBAT SOBRE L'EXISTÈNCIA D'UN FEIXISME CATALÀ: APROXIMACIÓ A LES TESIS DE NÚÑEZ SEIXAS, STANLEY PAYNE I UCELAY-DA CAL

En efecte, més enllà de les relacions que s'han apuntat entre nacionalisme integral i feixisme, entre els primers historiadors catalans a referir-se en aquest *soi-disant* feixisme a la catalana cal citar a Isidre Molas, el qual, a tall d'exemple, en el seu estudi sobre la Lliga Catalana publicat el 1973, titllaria a Josep Dencàs com a «dirigent del semi-feixisme català».⁶³ Una descripció certament breu, i que tampoc entrava en disquisicions epistemològiques sobre l'existència o no d'un hipotètic procés de feixistització més o menys consistent. Però, tot i així, tenia el mèrit d'introduir en el si de la historiografia catalana algunes de les valoracions que, diferents historiadors anglosaxons, havien anat realitzant pocs anys abans sobre Dencàs o sobre la qüestió dels escamots d'Estat Català. Ens referim, primordialment, a hispanistes com Hugh Thomas, qui sobre el mateix Dencàs diria –en el seu clàssic estudi sobre la Guerra Civil espanyola– que «*estaba intentado utilizar la fuerza del nacionalismo catalán para apoyar sus propios designios semifascistas*». Alhora que sobre els escamots no dubtava a qualificar-los com un cos concebut «*al modo de las milicias fascistas, aunque nominalmente aparecía como nacionalista catalana*».⁶⁴ Una valoració que també compartiria Gabriel Jackson, que els qualificaria de moviment «casi feixista», o Stanley Payne, que de manera més extensa i elaborada

⁶¹ F. Rubiralta: *El Partit Nacionalista Català (1932-1936): joc polític i separatisme*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2010.

⁶² Ph. Burrin: «La France dans le champ magnétique des fascismes», *Le Débat*, 32 (novembre de 1984), pp. 52-72. Des d'aleshores, l'expressió ha estat usada en múltiples ocasions per diferents especialistes.

⁶³ I. Molas: *Lliga Catalana... op. cit.*, vol. 2, p. 269. Molas també recull les crítiques del PNRE sobre la «militarització» i «els brots de feixisme arrelats en les joventuts», p. 268.

⁶⁴ H. Thomas: *La Guerra Civil española*, Ruedo Ibérico, París, 1967, pp. 88-90; Jackson els titllaria de «*movimiento casi fascista dentro de las filas juveniles de la Esquerra*», a: G. Jackson: *La República española y la guerra civil*, Crítica, Barcelona, 1979, p. 146.

introduiria algunes reflexions sobre el caràcter i la naturalesa dels escamots com una forma de «*catalan fascism*» sense idees originals i que més aviat pensava «*in terms of a single party totalitarian System for Catalonia based on a sort of catalan national syndicalism*». ⁶⁵

D'aquesta manera, serien aquest conjunt d'interpretacions les que marcarien la pauta. I, al mateix temps, les que precedirien a les del mateix Molas, Ucelay-Da Cal i les altres contingudes a l'estudi introductori que faria a finals dels setanta Albert Balcells a la reedició de l'obra de Dencàs *El 6 d'Octubre des del Palau de Governació*, on per primera vegada se situava el personatge i principal cap de les JEREC en la seva dimensió històrica. ⁶⁶ Una tasca que també prosseguiria Joan B. Culla durant aquesta mateixa dècada, amb el seu estudi monogràfic sobre la gestació del Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (PNRE), a partir del qual elaboraria una primera historificació sobre el debat que s'havia produït al voltant dels escamots: un factor desestabilitzador que, tal com reflectiria l'autor, finalment havia portat a l'escissió del grup de *L'Opinió* i a la seva reconversió en partit polític aquella tardor de 1933. ⁶⁷ Aportacions, en definitiva, que també s'anirien complementant al llarg de la dècada dels vuitanta. En primer lloc amb l'important estudi que dedicaria Ucelay-Da Cal a la reedició dels articles que Daniel Cardona havia publicat –amb pròleg de Joan Salvat-Papasseit– el 1923 sota el títol *La Batalla*. I que, a banda de constituir la primera aproximació biogràfica que es feia des de l'àmbit acadèmic sobre el líder de NS!, també suposaria una primigènia interpretació –basada en bona mesura a partir de fonts orals– sobre la «temptació feixista» que durant el bienni 1935-1936 havia tingut lloc en una part de les bases del catalanisme radical, i que es plasmava entre d'altres en el sorgiment del MNT o bé de grups universitaris com el Bloc Escolar Nacionalista (BEN). ⁶⁸ Mentre que en segon lloc, també destacaria la monografia de Dolors Ivern sobre l'ERC dels anys trenta, on tot i no fer esment pròpiament a la problemàtica historiogràfica

⁶⁵ S. P. Payne: «Catalan and Basque Nationalism», *Journal of Contemporary History*, vol. 6, 1 (gener de 1971), pp. 15-51, citat a la nota al peu 19, p. 41.

⁶⁶ A. Balcells: «Introducció», a J. Dencàs: *El 6 d'Octubre... op. cit.*, pp. 5-24.

⁶⁷ Sobre aquesta qüestió, Culla arribaria a afirmar que «existeix fins i tot la raonable hipòtesi que els esdeveniments protagonitzats pels escamots els dies 22 i 24 d'octubre –quan encara no s'havien esgotat totes les gestions per a aconseguir la coalició (per a les eleccions de novembre del 33)– no tinguessin altre objectiu que torpedinar definitivament aquestes gestions, fer impossible l'entesa i posar la fracció companyista, davant el fet consumat, en l'alternativa de sotmetre's i callar o provocar l'escalada del partit, opció aquesta última que difícilment adoptaria. Els esdeveniments al·ludits constituïren, en efecte, una sobtada i espectacular exteriorització de les inclinacions feixistitzants latents des de feia mesos en les Joventuts d'Esquerra Estat Català, alhora que una clara demostració de força d'aquestes dins del partit (...)». J. B. Culla: *El catalanisme d'esquerra... op. cit.*, p. 224.

⁶⁸ Per alguna referència: A. Figueras: *Història de la FNEC: la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya de 1932 a 1986*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2005. Tot i així, l'aportació més completa a: A. Purcet: *La reacció dels estudiants. Feixisme, joves i món universitari durant la II República espanyola (1931-1936)*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2010, tesi doctoral dirigida per Ferran Gallego.

que aquí abordem, introduiria nombroses dades sobre l'evolució de les JEREC fins a la seva sortida del partit la primavera de 1936, quan la branca dissident fundaria el nou Estat Català juntament amb els catalanistes integrals del PNC, NS!, el Front Nacional Català Proletari de les comarques tarragonines i altres grups menors.

Tanmateix, més enllà d'aquestes primeres referències, a Catalunya l'interès per l'estudi del feixisme o d'una extrema dreta catalana en realitat continuaria restant closa en el món político-ideològic de l'espanyolisme militant dels anys trenta, amb importants contribucions des d'aleshores d'autors com Joan Maria Thomàs sobre el falangisme català.⁶⁹ De fet, si bé la temàtica quedaria lògicament monopolitzada per aquests segments polítics, la qüestió sobre les derives autoritàries o feixistitzants en el si de l'ultranacionalisme català no tornaria a sortir fins els anys noranta, quan els estudis sobre el catalanisme radical –i particularment el del període republicà– prendrien certa volada en una clara tendència cap a la diversificació temàtica. Tres autors, en aquest sentit, abanderarien historiogràficament el debat: Xosé Manoel Núñez Seixas i novament Stanley Payne i Enric Ucelay-Da Cal.

En efecte, seria Núñez Seixas qui, en un article publicat el 1992, posaria per primera vegada a domini públic documentació diplomàtica referent a les relacions entre la suposada ala pro-feixista de NS! i el III Reich. Documentació qualitativament rellevant que revelava l'existència d'un memoràndum lliurat a les autoritats nazis el 1936, a través del qual alguns membres de l'organització cardonista –circumscripits segons l'autor hipotèticament a noms com Manuel Blasi o Baldomer Palazon– haurien buscat col·laboració i suport financer de la mà del consolat alemany de Barcelona i del Ministeri de Propaganda nazi.⁷⁰ Una investigació, doncs, breu, però que aconseguia ressituar sobre el mapa polític del separatisme alguns dels indicis que, per fonts orals, testimonis escrits o altres articles periodístics, ja havia introduït Ucelay-Da Cal en anteriors treballs.⁷¹ D'aquesta manera, i seguint

⁶⁹ J. M. Thomàs: *Falange, Guerra Civil, Franquisme. FET y de las JONS de Barcelona en els primers anys de règim franquista*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, p. 20. Sobre l'extrema dreta Culla també dedicaria un estudi pioner a: J. B. Culla: «L'Extrema dreta a Catalunya, durant la República», *L'Avenç*, 6 (octubre de 1977), pp. 48-55.

⁷⁰ X. M. Núñez Seixas: «Nacionalismos periféricos y fascismo. Acerca de un Memoràndum catalanista a la Alemanya Nazi (1936)», *Historia Contemporànea*, 7 (1992), pp. 311-332. Tanmateix, en el mateix article l'autor atribueix erròniament a l'any 1935 un text de NS! titulat *Fonaments científics del racisme*. El text en qüestió data de 1981, i seria realitzat per un minúscul grupuscle d'extrema dreta que adoptaria el mateix nom que l'organització cardonista dels anys trenta. Per un altre article de temàtica similar però referent a la dècada anterior: X. M. Núñez Seixas: «Il nazionalismo catalano e la diplomazia spagnola di fronte al sistema di protezione delle minoranze nazionali de la Società delle Nazioni (1919-1930)», *Storia delle Relazioni Internazionali*, ix, 2 (1993), pp. 3-65.

⁷¹ Un exemple d'article periodístic que no ha deixat de circular –amb nombroses errades– sobre les relacions entre l'Alemanya nazi i alguns sectors d'Estat Català, a «Los estrategas nazis querían dar la 'independencia' a Catalunya», *Diari de Barcelona*, 15 de juny de 1983.

l'estela oberta per Francis Arzalier, per a l'historiador gallec no implicava «en absoluto que existiese en todos los casos una irremediable tendencia a la fascistización de los movimientos nacionalistas periféricos. Pero dentro de ellos sí que se produjeron muchas 'derivadas' individuales hacia el fascismo».⁷² Unes derives, en conseqüència, que, per aquest autor, freqüentment es produïrien a través del nacionalisme integral, sense que això suposés un recorregut preestablert. De forma que «se dará la paradoja de que los fascismos fueron a la vez los mejores aliados de los movimientos nacionalistas y sus peores enemigos, dentro de sus propias fronteras».⁷³ Contradicció que, al capdavall, també acabaria marcant a partir de 1945 una divisòria entre nacionalismes perifèrics vençuts o vencedors, segons el camp polític que s'hagués escollit durant la II Guerra Mundial.

Amb tot, Núñez Seixas també complementaria aquestes primeres recerques amb la seva tesi doctoral sobre la qüestió de les minories nacionals durant el període d'entreguerres (1993),⁷⁴ una temàtica que ha treballat abastament durant els darrers vint anys. I que per a l'objecte d'estudi que aquí ens ateny, suposaria des d'aleshores l'apertura de nous prismes sobre la dimensió internacional dels moviments nacionalistes i separatistes: una dimensió a la qual tothora s'haurien adaptat en funció dels vaivens de la política internacional. D'aquesta manera, la seva obra ha passat a engruixir els treballs que han anat sorgint al voltant de les actuacions para-diplomàtiques que efectuarien diferents prohoms del catalanisme radical: un assumpte que no ha deixat de rebre un considerable interès fins a la data, i on ha tingut un pes específic l'estudi de les relacions internacionals durant el període republicà (especialment durant l'etapa 1936-1939, quan la Generalitat i diferents medis catalanistes –i separatistes– buscarien mediació internacional per una sortida del conflicte bèl·lic).⁷⁵

Així, si l'interès del gallec s'ha centrat en la relació entre els nacionalismes subestats i el seu impacte en les relacions internacionals, el transfons interpre-

⁷² X. M. Núñez Seixas: «Nacionalismos... op. cit.», p. 312. Núñez Seixas estén aquesta feixistització a alguns sectors de NS! i del PNC, especialment entre 1933 i 1934, amb personatges com els germanòfils Ricard Fages i Manuel Blasí o l'italianòfil Baldomer Palazon. Sobre aquesta qüestió també són útils les referències introduïdes a: A. Cirici: *Temps barat...* op. cit., p. 295.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ X. M. Núñez Seixas: *El problema de las nacionalidades en la Europa de entreguerras: el Congreso de Nacionalidades Europeas, 1925-1938*, European University Institute, Florència, 1992. Per a una versió publicada d'aquest estudi: X. M. Núñez Seixas: *Entre Ginebra y Berlín. La cuestión de las minorías nacionales y la política internacional en Europa, 1914-1939*, Akal, Madrid, 1998.

⁷⁵ Per a una selecció bibliogràfica sobre aquest punt: E. Ucelay-Da Cal: «Els enemics dels meus enemics: les simpaties del nacionalisme català pels 'Moros': 1900-1936», *L'Avenç*, 28 (juny de 1980), pp. 29-40; L. Colomer: «La preparació de la independència de Catalunya durant la Guerra Civil», *L'Avenç*, 73 (1984), pp. 37-44; J. A. Gibernau: *Catalunya i la política exterior americana de Roosevelt a Reagan*, El Llamp, Barcelona, 1987; X. Estévez: *De la Triple Alianza al Pacto de San Sebastián (1923-1930)*, Mundaiz, San Sebastián, 1991; J. Avilés: «França i el nacionalisme català als inicis de la guerra civil», *L'Avenç*, 223 (1998), pp. 16-20; E. Moradiellos: «El Govern britànic i Catalunya durant la II República», *L'Avenç*, 223 (1998), pp. 21-26; G. Mir: *Aturar la guerra. Les gestions secretes de Lluís*

tatiu s'emmarca en la idea segons la qual els moviments nacionalistes també «tingueren i tenen una gran influència i un impacte notable en la història de les relacions internacionals». ⁷⁶ Idea inequívocament motriu en l'obra de Seixas, en el què ha representat una nova lectura de les relacions internacionals del període des de l'òptica estratègica dels moviments nacionalistes a partir d'organismes supranacionals com el Congrés de Minories Nacionals (1925-1937): un instrument que «a partir de 1932 va ser utilitzat sobretot pels sectors políticament més dèbils del catalanisme». ⁷⁷ I que per tant, ha permès perioditzar l'actuació que –gairebé en monopoli– exercirien des d'aleshores alguns membres del catalanisme radical com Batista i Roca, o militants del PNC com Francesc de Paula Maspons i Anglès o el vigatà Francesc M. Masferrer al voltant dels cercles ginebrins i de poder de la SdN. En definitiva, aportacions que han ajudat a avaluar de forma més precisa quins foren els comportaments i les interaccions d'una part dels separatistes davant l'ascens dels feixismes durant la primera meitat de la dècada.

Per contra, Stanley Payne no ha tractat la temàtica en cap estudi monogràfic, però les seves al·lusions a la qüestió –a banda de les que hem esmentat anteriorment– són d'obligada consideració per l'autoritat científica d'aquest rellevant especialista sobre el feixisme. Així, seria en aquesta conjuntura de finals de segle quan el nord-americà –figura que tot just rebia un renovat interès editorial amb nombroses reedicions o readaptacions d'obres seves sobre el falangisme o el franquisme– publicaria el 1998 un suggeridor article a *La Vanguardia* que ja denotava una controvèrsia de fons, sota el títol *¿Existió realmente un fascismo catalán?*. L'article es publicava, doncs, en motiu de la commemoració dels Fets d'Octubre. I evidentment l'objecte analitzat remetia al focus de sospita habitual: Dencàs i els escamots d'Estat Català. D'aquesta manera, Payne deixava palès –previ esment d'un altre habitual de la temàtica com J. V. Foix– que «*Las JEREC nunca alcanzaron unos*

Companys davant el Govern britànic, Proa, Barcelona, 2006. Per a una contribució recent: A. González i Vilalta: *Amb ulls estrangers: quan Catalunya preocupava a Europa, diplomàcia i premsa internacional durant la Guerra Civil*, Base, Barcelona, 2014.

⁷⁶ X. M. Núñez Seixas: *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*, Afers, Catarroja-València, 2010, p. 12.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 255. Com a representants catalans en el Congrés de Minories Nacionals també hi participarien altres membres del PNC com Massó i Llorens, anteriorment a les files d'Acció Catalana, o Francesc M. Masferrer, fundador del diari nacionalista i conservador *Diari de Vic*. Per a una obra de referència sobre l'acció internacional dels nacionalistes perifèrics durant la Guerra Civil: X. M. Núñez Seixas: *¿Fuera el invasor! Nacionalismos y movilización bélica durante la guerra civil española (1936-1939)*, Marcial Pons, Madrid, 2006, pp. 393-428.

^per la seva banda, sobre el que s'ha anomenat sovint com «els catalans de Franco», o sobre els sectors dretans i conservadors catalanistes durant la Guerra Civil i la immediata postguerra, l'obra clàssica és: B. de Riquer: *L'últim Cambó: 1936-1947, la dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme*, Eumo, Vic, 1996. Per a un treball recent sobre la qüestió de la col·laboració catalana en la persecució franquista contra exiliats i dissidents republicans vegeu: J. Guixé i Coromines: *La República perseguida: exilio y represión en la Francia de Franco, 1937-1951*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2012.

'*mínimos fascistas*' claros y no pueden clasificarse como verdaderamente fascistas». Per a concloure, al seu torn, que a Catalunya, «*a pesar de los excesos de algunos radicales nacionalistas, la tradición constitucional y democrática era demasiado fuerte, y ni siquiera Dencàs abrazó de forma oficial un programa político formal que transgrediera directamente esa tradición*». ⁷⁸ Una conclusió que, si bé no deixava de tenir certes similituds de fons amb les tesis immunitàries de Rémond que referenciàvem abans —extrapolables en aquest cas a la tradició republicana com a mur de contenció—, delimitava novament el debat al paper dels escamots.

Tanmateix, les tesis de Payne servien en certa mesura per assentar càtedra entre l'opinió pública al voltant de la qüestió. I al mateix temps, per reafirmar la vella dicotomia entre el *seny* i la *rauxa*, una contraposició conceptual que ha estat periòdicament debatuda per la intel·lectualitat al llarg del s. xx. ⁷⁹ I Convertida gairebé en una *doxa* interpretativa, avivada tothora des de plantejaments més aviat conservadors; amb un esquema, doncs, binari —no necessàriament incompatible— on els escamots serien la *rauxa*, els del *tot i res*; mentre que el *seny* hauria dominat històricament sobre les diferents manifestacions del catalanisme, suposadament menys avesades als estirabots del radicalisme independentista: un moviment eminentment juvenil i masculí, que amb el pas dels anys presumptament es tornava més «assenyat» seguint aquesta mateixa *doxa*. I per tant, a tornar a la senda d'un catalanisme possibilista i pactista. De tal manera que, com han assenyalat alguns autors —en un intent d'esbossar els «mecanismes de transmissió social» intergeneracional que el caracteritzarien— el nacionalisme radical hauria esdevingut una espècie «d'experiència iniciàtica»; ⁸⁰ un recorregut de la *rauxa* al *seny* compartit entre àmplies capes mesocràtiques i populars del país.

Però a banda de Payne, el tercer dels autors a què fèiem referència és el ja citat Enric Ucelay-Da Cal: inequívocament l'estudiós que més ha abordat la proble-

⁷⁸ S. G. Payne: «¿Existió realmente un fascismo catalán?», *La Vanguardia*, 2 d'octubre de 1998, pp. 6-7. Sobre les especulacions entorn les idees polítiques de Dencàs, Payne afirmaria: «*Era básicamente un separatista que aspiraba a un Estado catalán independiente y fuerte; al parecer, con un partido estatal dominante. Como tantos catalanistas radicales o de izquierdas, aspiraba a un nuevo enfoque de los problemas sociales y, por supuesto, a un sindicalismo estructurado o regulado por el Estado*». I afegeix, «*Dencàs fue el principal ejemplo entre los nacionalistas catalanes de un fenómeno bastante común en la política radical europea durante la década de 1930: el de un líder político nacionalista o populista influenciado por diversos aspectos de la doctrina o el estilo fascistas pero que no obstante no abrazaría plena o directamente el fascismo*», *Ibidem*, p. 7.

⁷⁹ Ferrerera Mora introduiria el *seny* com una de les quatre formes de vida catalanes: continuïtat, *seny*, mesura i ironia. Per a Vicens Vives, la *rauxa* és la base psicològica de les accions subversives catalanes: el *tot o res*, en contraposició a l'ideal de compromís i de pacte dictat pel *seny*, a J. Vicens Vives: *Notícia de Catalunya*, Columna-Proa, Barcelona, 1999. Per una reavaluació de l'obra de Vicens: J. M. Fradera i E. Ucelay-Da Cal (eds): *Notícia nova de Catalunya: consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens Vives*, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Barcelona, 2005.

⁸⁰ Sobre aquesta qüestió E. Ucelay-Da Cal: «Joventut i nacionalisme radical català, 1910-1987», a E. Ucelay-Da Cal: *La joventut a Catalunya al segle xx. Materials per a una història*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987, pp. 182-199. Per a una versió més recent sobre la temàtica: E. Ucelay-Da

màtica sobre feixistització i catalanisme radical. I és que, si bé ja s'han mencionat alguns dels seus treballs, seria a partir dels anys noranta quan aquest autor faria algunes de les contribucions més determinants. És el cas de l'article que publicaria en l'obra col·lectiva *Los nacionalismos en la España de la II República*, amb una aportació original sobre les interaccions entre el nacionalisme català i espanyol (1991).⁸¹ I on, tal com demostraria l'historiador nord-americà, la influència del primer recauria, de forma significativa, en figures com Ernesto Giménez Caballero, que fins el primer bienni republicà seria un dels més destacats catalanòfils entre els ambients intel·lectuals del Madrid polític i cultural, i també un ferm partidari d'un «modernisme reaccionari». Però més enllà d'aquestes disquisicions sobre el primer *Gecé* –diguem-ne– d'inspiració foixiana, l'aportació d'Ucelay-Da Cal que ressenyem raïa en dos aspectes no menors. El primer és que el nacionalisme català no només hauria generat la reacció de l'espanyolisme com a mesura de defensa davant l'espantall –imaginari o real– del separatisme, sinó que aquest també hauria tingut un rol destacat en «el desenvolupament qualitatiu del nacionalisme espanyol».⁸² És a dir, una influència política i ideològica tangible, i no merament com un element reactiu. I és que si durant els anys d'entreguerres la *intelligentsia* catalanista –situada al capdavant en «un suburbi cultural francès»⁸³ havia exercit de corretja de transmissió de bona part de les avantguardes polítiques del període, també ho faria amb les què acabarien component les bases ideològiques dels feixismes ibèrics dels anys trenta, malgrat que al final, el procés de feixistització en el si del nacionalisme català es mostrés summament dèbil, parcial i gairebé reclòs a derives individuals.

Per tant, seguint aquest esbós, el segon aspecte a ressenyar remet a la necessitat d'explorar les contradiccions d'aquests plantejaments a partir de la següent formulació: s'havia originat el germen dels feixismes ibèrics des dels mateixos rengles catalanistes? La pregunta no rebria una resposta in extenso, però sí que refermaria algunes de les coordenades ideològiques en les quals es gestaria aquest pressupòsit a partir de l'aparició de *Monitor*, que segons Ucelay era «una especie de combinación de Marinetti y de Maurras»,⁸⁴ amb un «nacional-federalisme» que rebutjava un separatisme aïllacionista però que propugnava el panoccitanisme i

Cal: «La iniciació permanent: nacionalismes radicals a Catalunya des de la Restauració», a *Actes del Congrés Internacional d'Història 'Catalunya i la Restauració, 1875-1923'*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 1992, pp. 127-134.

⁸¹ E. Ucelay-Da Cal: «Vanguardia, fascismo y la interacción entre nacionalismo español y catalán», a J. Beramendi i R. Máiz (comps): *Los nacionalismos en la España de la II República*, Siglo XXI, Madrid, 1991, pp. 39-95.

⁸² E. Ucelay-Da Cal: «Vanguardia, fascismo... op. cit.», p. 40-41. Per a una aproximació al *Gecé* d'aquest període: E. Selva: «*Gecé* y la 'Vía estética' al fascismo en España», a F. Gallego i F. Morente (eds): *Fascismo en España... op. cit.*, pp. 69-108.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 75.

exaltava el món llatí. De fet, si bé Foix i Carbonell jugaren un paper fonamental en la irradiació arreu d'Ibèria dels postulats estètics d'una nova revolució moderna i alhora conservadora, un altre personatge important de l'ultra-catalanisme també quedaria identificat sota l'ombra d'un hipotètic feixisme català: Pere Màrtir Rossell i Vilar.⁸⁵ Personatge mal conegut encara avui dia, però al qual Ucelay-Da Cal li dedicaria unes notes precisament arran del seu posicionament davant *Gecé*. Sobre el qual, Rossell rebutjaria qualsevol mena de projecte imperialista compartit amb Castella, ja que segons argüiria el teòric racista no només Catalunya era antiimperialista –posició que, des de Martí Julià, adoptarien els catalanistes radicals– sinó que al seu parer «la discòrdia entre ambdues races [la catalana i l'espanyola], és un fruit natural».⁸⁶ Una empremta biologista, doncs, que seria força comuna en el nacionalisme integral dels anys trenta, i que tot i no haver estat suficientment estudiada no hi ha mancat tampoc alguns treballs que, de forma equívoca, han aportat una visió imaginativa i anacrònica sobre el racisme com a nucli doctrinal del catalanisme polític.⁸⁷

Però tornant a l'objecte central del debat, juntament amb alguns estudis sobre violència i militarisme publicats a mitjan dels anys noranta no seria fins el nou mil·lenni que Ucelay-Da Cal abordaria més detalladament la qüestió.⁸⁸ Seria en un extens article titulat *The shadow of a doubt: fascist and communist alternatives in Catalan separatism, 1919-1939*, reeditat i ampliat en llengua catalana el 2007, i que ha suposat l'estudi que més s'ha apropat a la temàtica. Així, com assenyalaria aquest autor, tot i «l'ambigüitat estructural que caracteritzà el nacionalisme radical català dels anys 1920 i trenta», aquest «mai no va creuar la línia cap a una assumpció voluntària d'endimoniament». L'al·lèrgia inherent, doncs, per les fórmules estatalistes en el nacionalisme català, «imposaria criteri». I «fins el més exaltat ultracatalanisme resistí el salt cap a una posició obertament 'feixista'». És més, seguint a

⁸⁵ Per a uns breus apunts biogràfics d'aquest agrònom olotí vegeu: J. Palomas i Moncholí: «Pere Màrtir Rossell i Vilar», Fundació Josep Irla. Consultable en línia: www.memoriaesguerra.cat/plana.php?veure=biocmb_alf=152.

⁸⁶ Citat de Rossell a E. Ucelay-Da Cal: «Vanguardia, fascismo... op. cit.», p. 67. Per al debat que tindrien Giménez Caballero i Rossell i Vilar des de les pàgines de la *Revista de Catalunya*: E. Giménez Caballero: «L'aventura en la concòrdia», *Revista de Catalunya*, vol. XIII, 67 (març de 1931), pp. 233-240, i P. M. Rossell i Vilar: «Un amic de Catalunya», *Revista de Catalunya*, vol. XIV, 72 (agost de 1931), pp. 130-149. Sobre els posicionaments antiimperialistes i les concepcions doctrinalment eclèctiques de Martí i Julià, l'obra de referència per a tota la generació de catalanistes radicals del període d'entreguerres és: D. Martí i Julià: *Per Catalunya: articles*, Associació Catalanista de Gràcia, Barcelona, 1913.

⁸⁷ Visió ahistòrica que, inequívocament, inverteix de forma poc ponderada els significats i les lògiques de la introducció de la raciologia i la biologització de la política europea en el seu context històric: F. Caja: *La raza catalana: el núcleo doctrinal del catalanismo*, Ediciones Encuentro, Barcelona, 2009, pròleg de Jon Juaristi. Per a una segona part de l'obra, F. Caja: *La raza catalana (segunda parte): la invasión de los ultracuerpos*, Ediciones Encuentro, Barcelona, 2013.

⁸⁸ E. Ucelay-Da Cal: «Violencia simbólica y temática militarista en el nacionalismo radical catalán», a J. Aróstegui (ed): *Violencia y política en España, Ayer*, 13 (1994), pp.: 237-264.

Ucelay, «tàcticament i ideològica, un desvergonyat 'feixisme català' generava més contradiccions que no en solucionava per a qualsevol força nacionalista». I si bé el macianisme de primera hora, amb Estat Català com a principal referent, fou ben proper «a l'incipient feixisme de Mussolini», el catalanisme radical «era el contrari d'allò que semblava, una inversió especular del mussolinisme: la dreta fou esquerra i viceversa».⁸⁹

Partint d'aquesta tesi, Ucelay-Da Cal situaria la problemàtica des d'un pressupòsit que allunyava el nacionalisme català d'un esquema feixista: «concebia el poder en termes de societat civil més que no pas d'Estat».⁹⁰ I per tant, tot i que ideològicament la Catalunya del període d'entreguerres havia mantingut molt més interès per les pulsions europees que no pas per la política introspectiva espanyola, l'òptica catalana —amb motllura francesa però susceptible a tota estatolatria— acabaria decantant els separatistes cap a tot allò que s'acostés als valors de la societat civil en la qual s'havien alfabetitzat políticament. D'aquí a què els independentistes, tal com apuntaria l'historiador nord-americà, s'entenguessin més aviat amb els anarcosindicalistes, que no pas pròpiament amb la FAI: un focus d'espanyolisme com, majoritàriament, seria considerat per bona part dels separatistes dels anys trenta. O a deixar-se seduir pel comunisme, que parlava molt més en termes de classe que no pas d'Estat.

En conseqüència, i malgrat i que el comunisme —estalinista— català no començaria a agafar el vol fins a la constitució del PSUC, «*el totalitarismo de preferencia de los nacionalismos antiespañolistas ha sido el estalinismo, no el 'fascismo', por muchos contagios que coyunturalmente se hayan producido*»: idea concloent que reflectiria Ucelay-Da Cal en un altre estudi contemporani sobre les JEREC i la problemàtica d'un feixisme català (2005).⁹¹ I que fins ara ha estat l'estudi més recent sobre l'organització de Dencàs i Badia, tot i que amb ben poques aportacions noves. Un nou estudi, per tant, on Ucelay s'ha reafirmat en una de les definicions més habituals que ha fet sobre les bases militants del separatisme del període en tant que moviment format per immigrants provinents de la Catalunya interior, representatiu de tots aquells cabalers i fadristerns arribats a la gran ciutat a la recerca d'una via de promoció social. O ja fos per tots aquells expulsats del camp pels efectes del retraïment successiu del sector agrícola, exemplificat pels estralls que provocaria la crisi de la fil·loxera des de finals del XIX. Uns factors, en suma, que, per a l'autor,

⁸⁹ Per a la versió anglesa: E. Ucelay-Da Cal: «The Shadow of a doubt: fascist and communist alternatives in Catalan separatism, 1919-1939», Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona, 2002. Per a la versió ampliada en llengua catalana: E. Ucelay-Da Cal: «Un joc d'aparences: 'Front Nacional', 'Frontpopulisme' i les alternatives feixistes i comunistes dins el separatisme català», a P. Anguera et. al.: *Primer Congrés d'Història de l'independentisme català*, Centre de Lectura de Reus, Reus, 2007, pp. 139-140.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 141.

⁹¹ E. Ucelay-Da Cal: «Los malos de la película: Las Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català y la problemàtica de un fascismo catalan», *Ayer*, 59 (2005), p. 171.

determinarien que el separatisme fos «un movimiento urbano, liderado por cuadros traspasados de la ruralidad a la urbanidad». I que, fins el 1939, els catalanistes radicals formessin un moviment netament barceloní, «pero con unas redes personales, sociales y familiares que lo retrotraían a la ruralía».⁹²

Així doncs, si bé han estat força acceptats aquests trets sociològics —encara que des de la historiografia especialitzada no s’hagi aportat noves dades referents als perfils sociològics dels separatistes del període republicà⁹³— el mateix Ucelay introduiria algunes premisses definitòries sobre el debat entorn a les JEREC. Les quals acabarien esdevenint segons ha qualificat aquest historiador «los malos de la película». Especialment després del fracàs del Sis d’Octubre, quan «dentro de la imagería visual que caracterizó el nacimiento del frentepopulismo a finales de 1934 y en 1935», serien definitivament expulsats per la pròpia opinió pública catalana. I és que «fuera verdad o no, las JEREC habían mostrado ser unos fascistas»,⁹⁴ malgrat i els intents que faria l’organització per a desempallegar-se d’aital qualificatiu, i les mostres d’antifeixisme que, al seu torn, faria l’Estat Català del 36 al llarg de la Guerra Civil espanyola.

★ ★ ★

Amb tot, si fins ara s’ha abordat el debat que ha suscitat la problemàtica epistemològica que ressenyàvem d’inici, amb un recorregut historiogràfic des del nacionalisme integral fins a la qüestió de la feixistització en el catalanisme radical, concloem amb unes darreres notes sobre quin ha estat el panorama historiogràfic més recent sobre la qüestió; i especialment durant aquesta darrera dècada, quan diferents aportacions han marcat un canvi substancial pel que fa el nostre coneixement sobre el catalanisme radical. Ens referim, per exemple, a la important monografia de caràcter divulgatiu que publicaria Fermí Rubiralta sobre la història política de l’independentisme català (2004).⁹⁵ O bé a la rellevant fita acadèmica que suposaria la celebració del I Congrés d’Història de l’Independentisme català, celebrat a Reus l’abril de 2006, i que comptaria amb la participació d’alguns dels

⁹² *Ibidem*, p. 155. Tesi que, pel que fa al procés migratori intern a Catalunya, Ucelay-Da Cal ja havia assenyalat a principis dels vuitanta que «la relació entre aquesta migració interna catalana i la radicalització del catalanisme va ésser estreta». I alhora, serviria «per a crear una quantitat de quadres nacionalistes radicalitzats». Tesi bàsicament suggerida —tal com afirma el mateix autor— a partir de l’estudi sobre Montréal i el nacionalisme quebequès de J. Jacobs: *The Question of Separatism*, Random House, Nova York, 1980, pp. 10–25. Citat a E. Ucelay-Da Cal: *La Catalunya populista... op. cit.*, pp. 48–49.

⁹³ Per una aportació en aquest sentit, amb dades del PNC, NS! i altres grups menors com el BEN o el MNT, vegeu: D. Roig i Sanz: *Del nacionalisme integral al totalitarisme: el catalanisme radical davant l’ascens dels feixismes a l’Europa dels anys trenta (1931-1935)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2015, tesi inèdita dirigida per Andreu Mayayo i Artal.

⁹⁴ E. Ucelay-Da Cal: «Los malos de la película... op. cit.», p. 171.

⁹⁵ F. Rubiralta: *Una Història de l’independentisme polític català: de Francesc Macià a Josep Lluís Carró-Rovira*, Pagès Editors, Lleida, 2004.

màxims especialistes en la matèria com Pere Anguera o entre d'altres el mateix Enric Ucelay-Da Cal.⁹⁶

De fet, si ja la trobada de Reus donà signes d'aquest nou impuls historiogràfic, aquesta efervescència d'estudis sobre la temàtica també s'ha produït a través del gènere biogràfic, que des del tombant de segle ha gaudit d'un renovat interès per part de nombrosos investigadors.⁹⁷ Amb aportacions significatives com la de Jordi Rabassa sobre Josep Dencàs (2006), les de Fermí Rubiralta sobre Joan Cornudella i Barberà, Daniel Cardona i Miquel Badia (2003, 2008, 2011); o la de Joan Esculies i Serrat sobre Joan Solé i Pla (2011).⁹⁸ O, ja més recentment, la contribució biogràfica que ha fet Andreu Balent sobre qui seria el pare del nacionalisme nord-català Alfons Miàs (2013): personatge que, efectivament, i transitària des d'un

⁹⁶ P. Anguera *et. al.*: *Primer Congrés d'Història... op. cit.* Per a un altre congrés però d'abast més general –tant cronològica com temàticament– vegeu: A. Alcoberro i G. Cattini (eds.): *Entre la construcció nacional i la repressió identitària: Actes de la Primera Trobada Galeusca d'Historiadores i d'Historiadors*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 2012, celebrat a Barcelona els dies 10 i 11 de desembre de 2010.

⁹⁷ Sense fer-ne, ara i aquí, una distinció ideològica dels biografiats destaquen: J. Tous i Vallvé: *Antoni Andreu i Abelló. Correspondència política d'exili (1938-1939). D'Estat Català al Front Nacional de Catalunya*, El Mèdol, Tarragona, 1999; P. Carbonell i Fita: *Tres nadals empresonats: 1939-1943*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999; i d'aquest mateix autor: *Nadal a la presó Model, 1944-1945*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000; X. Tornafoch: *Francesc M. Masferrer: política i ciutadania*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000; D. Martínez Fiol: *Daniel Domingo Montserrat (1900-1968). Entre el marxisme i el nacionalisme radical*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001; J. Renyer: *Jaume Cornudella i Olivé: patriotisme i resistència (1915-1983)*, Pagès Editors, Lleida, 2001; J. Benet: *Domènec Latorre, afusellat per catalanista*, Edicions 62, Barcelona, 2003; A. Murià i Romani: *Reflexions de la vellesa*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003; F. de P. Maspons i Anglès: *República Catalana, Generalitat de Catalunya i República Espanyola*, Generalitat de Catalunya-Departament de la Presidència-Secretaria de Coordinació Inter-departamental, Barcelona, 2006; J. Camps i Arbós: «El nostre ideal és Catalunya: assaig i política en l'obra de Joan Baptista Xuriguera», a J. Renyer i E. Pujol (dirs): *Pensament polític als Països Catalans, 1714-2014*, Pòrtic, Barcelona, 2007, pp. 221-231; J. Gelonch i Solé: «Retrat d'un separatista català: Josep M. Xammar i Sala (1901-1967)», a J. Renyer i E. Pujol (dirs): *Pensament polític... op. cit.*, pp. 247-258; E. Ucelay-Da Cal: «Ramon Arrufat i Arrufat, aspirant frustrat a intel·lectual orgànic del separatisme català», a R. Arrufat: *Macià: la trajectòria política d'una figura excepcional en un poble que ha perdut la fe*, Ed. Fonoll, Juneda, 2007; R. Surroca i Tallaferro: *Joan Ballester i Canals*, Edicions d'Òmnium Cultural, Barcelona, 2007; M. Ferrer: *Memòries (50 anys d'acció política, social i cultural catalana, 1920-1970)*, Fundació Josep Comaposada-UGT, Barcelona, 2008; J. Espunyes: *Lluís Escaler. Morir per Catalunya*, Pòrtic, Barcelona, 2008; F. Masriera i Ballejà: *Joan Layret i Pons (1911-1975): una generació trencada*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2012; A. González i Vilalta: *La tercera Catalunya (1936-1940)*, Edicions de 1984, Barcelona, 2013; J. M. García Izquierdo: *Francesc Maspons i Anglès: polític, jurista, periodista (1872-1966)*, Universitat Ramon Llull, Barcelona, 2016, tesi doctoral inèdita dirigida per Josep M. Figueres; A. Verdaguier i Vila-Sivill: *Josep Vila i Sivill (1904-1967): catalanista i pioner en estilogràfiques i bolígrafs*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2016.

⁹⁸ J. Rabassa i Massons: *Josep Dencàs i Puigdollers: el nacionalisme radical a la Generalitat*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2006; F. Rubiralta: *Joan Cornudella i Barberà (1904-1985). Biografia política. 50 anys d'independentisme català*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003; F. Rubiralta: *Daniel Cardona i Civit, 1890-1943: una biografia política*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2008; F. Rubiralta: *Miquel Badia: vida i mort d'un líder separatista*, Duxelm-Fundació Josep Irla, Barcelona, 2011; J. Esculies i Serrat: *Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys*, Edicions 1984, Barcelona, 2011.

nacionalisme integral francès a un nacionalisme integral català i que, en definitiva, ha vingut a completar els nombrosos estudis que sobre el mateix Miàs i sobre el moviment catalanista Nostra Terra han anat realitzant des de principis dels anys vuitanta historiadors com Pere Grau.⁹⁹

D'aquesta manera, estudis biogràfics com el de Fermí Rubiralta sobre Cardona també han contribuït a dibuixar un primer esbós sobre l'organització de NS!: peça essencial del separatisme *sinnfeiner* català de la què encara no hi ha cap estudi monogràfic ni parcial. I que, juntament amb l'obra ja citada sobre el PNC, configuren pràcticament les úniques referències bibliogràfiques sobre les dues grans organitzacions del catalanisme integral independentista dels anys trenta. Estudis a partir dels quals Rubiralta no ha defugit de la controvèrsia sobre les sospites de militarisme o feixistització que han recaigut sobre aquests segments polítics, però on tant els elements ideològics com la naturalesa i la influència del nacionalisme integral en el context dels anys trenta, han quedat relegats a un segon terme des d'un punt de vista analític.

Per la seva banda, tampoc ha faltat un cert interès cap a l'estudi de les relacions amb les potències feixistes: una temàtica que, en realitat, no ha deixat d'anar a l'alça en el transcurs d'aquests darrers anys. En bona mesura, estimulat per una demanda creixent on el món editorial de les revistes de divulgació històrica hi ha trobat també una temàtica atractiva de cara al gran públic.¹⁰⁰ I on, des del terreny acadèmic, treballs com el de Xavier Deulonder *Els Nazis a Catalunya* (2007) han esdevingut una referència important des d'aleshores. Certament, amb una narració excessivament esquemàtica. Però tot i així, un estudi pioner i ben documentat sobre la recepció que en faria la premsa catalana, amb l'aportació de diferents dades sobre l'activitat nazi al país, i amb nombroses al·lusions als posicionaments favorables al III Reich d'historiadors com Jaume Vicens Vives, periodistes com Carles Sentís, polítics lligaires com Ferran Valls i Taberner i altres intel·lectuals catalans que, més enllà d'adaptar-se al règim, durant la II Guerra Mundial també

⁹⁹ A. Balent: «Alfons Mias (1903-1950). El fundador de Nostra Terra durant la Segona Guerra Mundial», a Ò. Jané i X. Serra (eds): *Ultralocalisme. D'allò local a l'universal*, Afers-Mirmanda, Sueca, 2013, pp. 133-174. La principal referència bibliogràfica sobre l'organització nord-catalana Nostra Terra és P. Grau: «Le catalanisme en France entre régionalisme français et nationalisme catalan ou 'Nostra Terra' entre 'canigonetes' et 'Catalunya gran'», *Bulletin de la SASLPO*, 103 (1995), pp. 181-217. Per a una aportació de caràcter heurístic sobre la qüestió de les relacions entre els catalanistes de la Catalunya del Nord i els alemanys durant l'Ocupació: P. Grau: «Quand les Allemands courtoisaient les catalanistes du Nord: un témoignage inédit et son contexte», *Lengas*, 50 (2001), pp. 77-101.

¹⁰⁰ En són un exemple els diferents números que des de l'any 2005 dedicaria la revista *Sapiens*: «El refugi català dels nazis», 36 (octubre de 2005); «Agents nazis a Catalunya», 53 (març de 2007); «Els catalans que van espigar als nazis», 75 (gener de 2009); «Els papers secrets del Partit Nazi a Catalunya», 81 (juliol de 2009).

tindrien la seva particular deriva d'entusiasme vers el nou ordre europeu que semblava albirar-se aleshores.¹⁰¹

Així doncs, seguint aquesta mateixa línia i en concomitància amb els treballs de Deulonder, el capbussament historiogràfic cap a la *cara fosca* ha tingut altres aportacions importants per al cas català. Ens referim al congrés que se celebraria el juliol de 2008 a la Universitat Queen Mary de Londres, sota el títol *The Dark Side of Catalan Artists and Writers*. Amb un conjunt de ponències que es publicarien en cinc anys després, i que han significat la contribució més recent sobre alguns dels aspectes que hem abordat de forma succinta en aquest article.¹⁰² I on a través d'una panoràmica biogràfica que abraça des d'un Eugeni d'Ors, un Josep Pla o un Foix, fins a un Salvador Dalí o un Llorenç Villalonga –tots ells inequívocament tòtems de la cultura catalana del s. xx– s'ha pretès precisament reflexionar sobre les contradiccions de fons que també experimentaren aquests personatges. Unes contradiccions que, com ha assenyalat el filòleg Jordi Larios, podrien resumir-se sota la següent paradoxa: «la 'norma' estableix que un escriptor català ha de ser un 'patriota nacionalista'. L'incompliment de la 'norma' aboca a 'l'atipicitat' i, per tant, crea 'desconcert'. Si la 'norma' funciona, l'escriptor que no s'hi adapta constitueix una excepció, un cas aberrant, i tractar-lo com a tal pot ser tranquil·litzador o reconfortant, o les dues coses alhora. ¿Què passa, però, si les excepcions són prou nombroses o prou significatives que indueixen a pensar que la 'norma' no funciona, o no funciona del tot?». ¹⁰³

Efectivament, la pregunta no deixa gaires equívocs: les excepcions han capgirat prou vegades la norma com per replantejar alguns paradigmes interpretatius. I és que parafrasejant la mateixa, també s'hi podria afegir que la «norma» no estableix tampoc que un «patriota nacionalista» sigui un feixista, o justament busqui el suport o la mediació d'una potència feixista per a l'assoliment de la independència del país. Un punt que, seguint la línia que encetaria Núñez Seixas, també ha tingut durant aquests darrers anys aportacions importants de la mà d'Arnau González i Vilalta, amb la publicació de *Cataluña bajo vigilancia* (2009).¹⁰⁴ Una

¹⁰¹ X. Deulonder: *Els Nazis a Catalunya*, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2007. Per a un estudi similar sobre la recepció del feixisme italià a la premsa nord-catalana, R. Schneider: «L'Indépendant des Pyrénées-Orientales et l'Italie fasciste (23 mars 1919–11 juin 1940)», *Domitia*, 1 (2001), pp. 47–56. També és suggestiu l'estudi de G. Cattini: «El debate democracia y Dictadura en la intelectualidad catalana (1923–1931). Una notas sobre la recepción del fascismo en Cataluña», a T. M. Ortega López i M. A. Del Arco Blanco (eds): *Claves del mundo contemporáneo: debate e investigación. Actas del XI Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Comares, Granada, 2013, volum publicat en suport electrònic.

¹⁰² J. Larios (ed): *La cara fosca de la cultura catalana... op. cit.*

¹⁰³ J. Larios: «La cara fosca de la cultura catalana: la col·laboració amb el feixisme i la Dictadura franquista», a *Ibidem*, p. 10.

¹⁰⁴ A. González i Vilalta: *Cataluña bajo vigilancia: el consulado italiano y el fascio de Barcelona (1930–1943)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2009. Per a d'altres articles d'aquest autor sobre la qüestió, com de forma general sobre diferents aspectes al voltant de l'Afer Revertés i els

obra indubtablement de referència que ha posat al descobert documentació diplomàtica d'alt valor heurístic, i que ha aconseguit desvelar nombrosos aspectes sobre les relacions entre la diplomàcia de la Itàlia feixista amb diferents prohoms separatistes al llarg del període, com també les gestions que intentarien aquests darrers durant la Guerra Civil espanyola en vistes al manteniment de l'autonomia o al reconeixement d'un estat català independent. Una línia de recerca, en definitiva, que, per a la temàtica que s'ha abordat al llarg d'aquestes pàgines, pot aportar indubtablement noves fonts sobre la qüestió.

CONCLUSIONS

Si bé la imatge dels escamots d'Estat Català a la qual al·ludíem d'inici ha restat en l'imaginari col·lectiu com la prefiguració més palpable «d'un nacionalisme sospitos», d'un feixisme *a la catalana*, el debat historiogràfic sobre l'existència d'un feixisme català –i separatista– ha estat efectivament més aviat escàs. Així i tot, la temàtica s'ha mantingut latent. I és que tal com s'ha anat reflectint al llarg d'aquest *parcours* historiogràfic, la qüestió ha anat apareixent intermitentment, malgrat i que en la seva major part hagi estat de forma succinta, i pràcticament reclosa al voltant de la polèmica que es desfermà aquell octubre de 1933.

Tanmateix, més enllà d'aquesta fotografia, que, per la seva banda, també ha acabat simplificant la història de les JEREC a una desfilada, l'episodi en si ha estat sens dubte el principal *leitmotiv* per apropar-se a una problemàtica epistemològica complexa. I que, ben sovint, ha estat subjecte a alguns constrenyiments interpretatius que han limitat la qüestió a lectures dicotòmiques, o bé a obviar els processos de radicalització ideològica per la dreta en el si del nacionalisme català del període. De fet, és important reafirmar-se en aquests punts per comprendre quines han estat, entre d'altres, les limitacions del debat. Ja que en bona mesura les interpretacions realitzades sobre feixistització i catalanisme radical també han anat lògicament lligades a l'evolució de la pròpia historiografia catalana des dels anys setanta, quan de forma gradual –prèvia aportació anglosaxona– la temàtica començaria a ser tractada com un objecte d'estudi històric. Però, en canvi, no incorporada en el si de les principals discussions historiogràfiques que, al llarg dels següents anys, es realitzarien majoritàriament sobre el període republicà a Catalunya.

Des d'aleshores, doncs, diferents treballs s'han acostat a la matèria. I tot i que en aquest terreny és a Ucelay-Da Cal a qui, inequívocament, cal atribuir-ne les

contactes d'alguns separatistes amb la diplomàcia feixista italiana o alemanya vegeu: E. Ucelay-Da Cal i A. González i Vilalta (eds): *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2012. En la mateixa línia vegeu E. Puigventós: *Complot contra Companys: l'afar Rebertés i la trama catalanista per aconseguir la Generalitat durant la Guerra Civil*, Societat Catalana d'Estudis Històrics-Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2008.

principals conceptualitzacions, altres autors com Núñez Seixas o, més recentment, González Vilalta han engruixit el nostre coneixement amb importants contribucions des d'un punt de vista heurístic. Així, si bé avui dia ja comptem amb nombrosos elements d'anàlisi –gràcies en part a les rellevants investigacions que han anat apareixent darrerament sobre els separatistes catalans en el seu conjunt–, encara resta pendent un debat historiogràfic aprofundit.¹⁰⁵ Que no només pugui dilucidar els aspectes que fins ara han monopolitzat la discussió. Sinó que alhora permeti ampliar el focus i insereixi la qüestió dins dels marcs teòrics que la historiografia especialitzada ha anat desenvolupant sobre els processos de feixistització i els diferents moviments feixistes –o de tercera via– que proliferarien al llarg i ample de l'Europa dels anys trenta.

Per tant, és en aquest darrer àmbit d'estudi –en l'impacte que també tindrien els feixismes en una part dels nacionalistes sense estat– on pren sentit el mètode d'anàlisi historiogràfic que s'ha plantejat al llarg d'aquest article. Amb un recorregut que, per al cas català, i tal com il·lustraria el mateix J.V. Foix –principal sintetitzador, juntament amb Josep Carbonell, d'un primigeni catalanisme integral–, portaria a molts partidaris del nacionalisme integral maurrassià a abraçar bona part dels ingredients, de la retòrica i de les receptes que tot i no ser característiques definitòries i teleològiques del(s) feixisme(s) en si mateixos, sí que esdevindrien una senya singular i integradora de la cultura política on aquests es gestarien. Així doncs, desvelar quins elements configurarien aquest espai polític, com també apropar-se a les biografies d'aquells que, justament, realitzarien aquest recorregut ideològic fins adoptar posicionaments propis de la dreta revolucionària europea tot entrant en el «camp magnètic dels feixismes», pot esdevenir, en suma, una metodologia analítica suggeridora per tal de poder apropar-se amb més precisió a la problemàtica epistemològica a què hem fet referència tothora al llarg d'aquestes pàgines.

¹⁰⁵ Un impuls al debat serà el volum que properament publicarà l'Editorial Gregal sota el títol *Herois sense llegenda? Feixisme i nacionalisme en el mirall català*, coordinat per Enric Ucelay-Da Cal, Arnau González i Vilalta i Xosé M. Núñez Seixas, i en el qual l'autor del present article dedicarà un capítol sobre el nacionalisme integral i la dreta revolucionària en el separatisme català dels anys trenta.